

Door de ogen van kinderen

Een kwalitatief onderzoek naar het narratief van kinderen die
opgroeien in een huishouden met problematische schulden in
Amsterdam

Master thesis
R. L. Koper

Door de ogen van kinderen

*Een kwalitatief onderzoek naar het narratief van kinderen die
opgroeien in een huishouden met problematische schulden in
Amsterdam*

R. L. Koper
Studentnummer: 6244807
Masterthesis

Universiteit Utrecht
Ombudsman Metropool Amsterdam
Sociology: Contemporary Social Problems
Supervisor: drs. S. B. Soeparman
Tweede supervisor: dr. T. Spiegel
04-07-2018
Aantal woorden: 20898

Voorwoord

Het schrijven van een masterthesis is op zijn zachtst gezegd een uitdaging. Toch is het eindproduct daar nu eindelijk, ook al was de weg daar naartoe niet zonder slag of stoot. De motivatie voor dit onderwerp was er altijd al: ik ben lang werkzaam geweest met kinderen en het opgroeien in een situatie die vanwege verschillende redenen uitdagend is, is voor mij geen onbekend terrein. Ik ben dan ook trots op dit eindproduct en hoop dat het veel leesplezier mag brengen. Het zou echter niet redelijk zijn te stellen dat ik dit alleen heb volbracht – zonder de steun van de mensen om mij heen was ik niet op dit punt gekomen.

Ten eerste wil ik Delia Spoelstra bedanken, met wie ik samen het avontuur van deze master ben begonnen en met wie ik bij mijn thesis eindig. Bedank voor het meedenken, meelesen, kritisch zijn, lachen met mij en nog zo veel meer wat wij samen hebben gedaan dit jaar. Ik wil mijn vriend bedanken, Jochem Heemskerk, voor het geduld en de tolerantie die jij hebt gehad in mijn ongeduldige proces naar het eindproduct, en de motivatie die jij mij hebt gegeven om door te gaan. Je bent er in mijn ups, maar ook zeker in mijn downs, dankjewel daarvoor. Zonder jou was het zoveel moeilijker geweest om dit alles te kunnen.

Vervolgens wil ik mijn collega's van de Ombudsman Metropool Amsterdam bedanken, in het bijzonder May Pastoors, Arre Zuurmond en Dana Plat. Ik heb mij altijd vrij gevoeld om te doen waar mijn interesse lag tijdens mijn stage en als ik advies nodig had, of dit nu werk gerelateerd was of voor mijn thesis, dan stonden jullie altijd klaar om met mij te sparren. De mogelijkheden hiertoe en ontelbare keren dat Dana heeft voorgesteld mijn scriptie te lezen hebben mij zeer geholpen.

En ten slotte wil ik mijn scriptiebegeleider vanuit de Universiteit Utrecht bedanken, Stefan Soeparman. Het is bijna onmogelijk uit te leggen hoe motiverend, energiek en vastberaden hij kan zijn. Op punten dat ik het écht even niet meer zag zitten, is Stefan de persoon die meer vertrouwen in mij heeft gehad dan ieder ander. Met concrete handvaten ben ik weer op pad gegaan en is het mogelijk geworden om dit eindproduct aan te leveren. Ik hoop dan ook dat jullie allen met plezier deze thesis zullen lezen en weten dat het zonder jullie niet mogelijk zou zijn geweest.

Abstract

Every year, the amount of children grow up in household with problematic debts increases in the Netherlands. Even though there is sufficient research done regarding the effects of growing up in poverty, there is no recent research done regarding the perspective that these children have on their own socio-economic situation. Therefore the goal of this research is to shed light upon the perspective of these children. More specifically, this research focusses on the meaning that growing up in a household with problematic debts has for the cultural development of these children, in particular the dispositions and preferences that can play a role in the prevention and coping mechanisms these children make us of in their day to day life.

This was done by interviewing children and their parents, resulting in a total of five families that were interviewed in the region in Amsterdam. The results of this research show that the coping mechanisms that these children make us of differ than the expectations that arose from the theoretical framework, being the capital theory of Bourdieu (1989). The insights that are gained by researching through the lens of a child differ from insights gained by the perspective of an adult researcher. Therefore, this research argues, the perspective of children should be taken into consideration, especially when designing policy that regards these children. Moreover, when designing policy regarding households that have problematic debts, the municipality should aim at empowering the energy and assertiveness of children and help them acquire internships or side jobs, through collaboration with organisations.

Inhoudsopgave

1. INTRODUCTIE	1
1.1 Algemene introductie	1
1.2 Onderzoeksdoel en –vragen	4
1.3 Relevantie van het onderzoek	5
1.4 Leeswijzer	5
2. CONTEXTUEEL KADER	7
2.1 Schuldhulpverlening	7
2.2 Aanpak in Amsterdam	8
2.3 Sociaal beleid in Amsterdam	10
3. THEORETISCH KADER	13
3.1 Het narratief van kinderen in eerder onderzoek	14
3.2 Kapitaaltheorie van Bourdieu	15
3.2 Cultureel kapitaal en opgroeien met problematische schulden	16
3.3.1 Meetbaarheid belichaamde staat	17
3.3.2 Meetbaarheid geobjectiveerde staat	19
3.3.3 Meetbaarheid geïnstitutionaliseerde staat	20
4. METHODOLOGIE	23
4.1 Onderzoeksmethode	23
4.2 Populatie en dataverzameling	24
4.2.1 Interviews met kinderen	26
4.2.2 Interviews met ouders	27
4.3 Analyse	27
4.4 Ethiek	28
4.5 Sterke en zwakke punten	29
5. RESULTATEN	31
5.1 Inleiding: wat vinden de ouders?	31
5.1.1 Familie De Bruin	33
5.1.2 Familie De Wit	34
5.1.3 Familie De Zwart	36
5.1.4 Familie De Groen	37
5.2 Wat vinden kinderen zelf?	39

5.2.1 Familie De Bruin	39
5.2.2 Familie De Wit	41
5.2.3 Familie De Zwart	43
5.2.4 Familie De Groen	45
5.2.5 Samenvatting en conclusie	46
5.3 Culturele vorming	47
5.3.1 Familie De Bruin	47
5.3.2 Familie De Wit	51
5.3.3 Familie De Zwart	55
5.3.4 Familie De Groen	58
5.4 Conclusie	61
6. DISCUSSIE EN BELEIDSADVIEZEN	65
6.1 Discussie en mogelijk vervolgonderzoek	65
6.2 Beleidsadviezen	66
6.2.1 De mismatch verkleinen	67
6.2.2 Brede toegang en maatwerk bevorderen	69
7. BIBLIOGRAFIE	72
8. APPENDIX	79
8.1 Matrixtabellen	79
8.2 Topic lijsten	80
8.3 Overzicht afkortingen contextueel kader	85
8.4 Codeerschema	85

Hoofdstuk 1: Introductie

1.1 Algemene introductie

Sinds de bankencrisis in 2008 is het aantal mensen in Nederland met een betalingsachterstand ieder jaar toegenomen, maar de laatste jaren neemt dit getal af. Volgens het Bureau Krediet Registratie (BKR) is in de eerste helft van 2015 het aantal consumenten met betalingsachterstanden op leningen voor het eerst niet stijgend maar stabiel. Tevens daalt het aantal mensen met een betalingsachterstand op de hypotheek aan het einde van dit jaar voor het eerst. Deze gegevens lijken erop te duiden dat de crisis steeds meer tot het verleden hoort, wat vanzelfsprekend goed nieuws is. Dit betekent echter niet dat hiermee het probleem van schuldenproblematiek is opgelost. Ondanks dat het lastig is om te meten hoeveel huishoudens in Nederland precies problematische schulden¹ hebben – de meesten proberen namelijk zelf hun problemen om te lossen en melden zich niet bij formele instanties – zijn er naar schatting ongeveer 650.000 huishoudens die bij deze doelgroep horen, waarbij nog eens 750.000 huishoudens risico lopen op problematische schulden (Tiemeijer, 2016). Financiële problematiek komt relatief vaak voor bij mensen met een laag opleidingsniveau, weinig inkomen en een huurwoning. Echter beperken deze problemen zich niet tot de groep ‘kwetsbare burgers’ (Panteia, 2015).

De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) heeft in 2017 een rapport uitgebracht waarin wordt gesteld dat de Nederlandse samenleving op dit moment te hoge eisen stelt aan de zelfredzaamheid van burgers. Volgens dit rapport vergt zelfredzaamheid niet enkel het nodige denkvermogen maar ook ‘doenvermogen’. De overheid heeft regelmatig te hoge verwachtingen van het doenvermogen van burgers. Met dit rapport probeert de WRR aandacht te creëren voor gedragsfactoren op microniveau die van invloed kunnen zijn op het aan- en omgaan met problematische schulden. De impliciete veronderstelling achter veel van het huidige beleid lijkt te zijn dat weten automatisch leidt tot handelen, waarbij informeren en sanctioneren volstaat. Het culturele ideaal van responsabilisering waarin verinnerlijkte normen en waarden aan de basis liggen van een bewuste zelfredzame levenshouding bij burgers staat hierbij centraal. Het

¹ In dit onderzoek wordt de volgende definitie van problematische schuld gehanteerd: er is sprake van problematische schuld wanneer een persoon of huishouden niet langer in staat is om zonder hulp de aangegane verplichtingen te vervullen (SCP, 2007).

beleid is dan ook veelal gericht op het versterken van de individuele verantwoordelijkheidszin bij burgers (Trommel, 2009). Maar voor veel burgers is financiële zelfredzaamheid helemaal niet zo eenvoudig. Zij moeten hun weg zien te vinden in diverse inkomens- en ondersteuningsregelingen en wanneer er problematische schulden ontstaan, neemt de complexiteit toe. Problematische schulden zijn een bron van stress en juist wanneer het belangrijk is geen korte termijnbeslissingen te maken, spelen mechanismen mee die het maken van verstandige financiële besluiten vermoeilijken. De nadruk op de rationele kanten van het handelen van burgers houdt onvoldoende rekening met de niet cognitieve aspecten van ditzelfde handelen. Dit leidt vaker dan goed is tot een situatie waarbij elke schuldeiser voor zich probeert zo veel mogelijk geld terug te halen, hierbij ontoelaatbare druk uitoefent en niet zelden de incasso-activiteiten van de ander doorkruist (Tiemeijer, 2016). Dit vergt naast de capaciteit om alle relevante informatie overzichtelijk en begrijpelijk te houden ook een groot vermogen van alertheid, zelfcontrole en regisserend vermogen van de schuldenaar, waar niet iedereen toe in staat is.

Naast deze capaciteit speelt ook de mate waarin mensen geloven dat ze hun eigen problemen de baas zijn een belangrijke rol. Zo zal iemand eerder actie ondernemen wanneer hij denkt zijn financiële problematiek daadwerkelijk op te kunnen lossen, dan wanneer gedacht wordt dat het nooit zal lukken. Dit hangt bovendien samen met ervaringen: wanneer een schuldenaar achtereenvolgend opgaves tot goede eindes kan brengen, zal het geloof dat hij het zelf kan op den duur groeien. Omgekeerd leiden een reeks mislukkingen tot een gevoel van onvermogen en hulpeloosheid (ibid.). Dit is belangrijk voor mensen met problematische schulden, want de overtuiging en daarbij het geloof dat men beschikt over de kansen om door middel van eigen handelen positieve uitkomsten te verkrijgen is cruciaal bij het de baas kunnen zijn van deze schulden (ibid.).

Wat dit echter betekent voor kinderen die opgroeien in een huishouden met problematische schulden is onduidelijk. Uit onderzoek blijkt dat kinderen de kans op problematische schulden in een huishouden, verkleinen (Panteia, 2015). Aan de andere kant vergroot de aanwezigheid van kinderen juist de kans op risicovolle schulden (ibid.). Dit houdt in dat de kans dat een huishouden met kinderen een rekening niet kunnen betalen groter is, maar dat de kans dat deze achterstanden uitgroeien tot problematische schulden kleiner is. Dit zegt echter enkel iets over de kans om als huishouden in een problematische schuldensituatie terecht te komen. De positie van kinderen die opgroeien

in een huishouden waar al problematische schulden zijn, is dan ook onderbelicht. Hier is tot op heden nog geen gericht onderzoek naar gedaan, evenals naar het perspectief van kinderen op hun eigen situatie. Wel duidelijk is dat de positie van kinderen in een gezin ambivalent is (Hoelscher, 2004). Enerzijds is de mate van welvaart en het welzijn van het kind afhankelijk van de situatie en gezinscontext waarin het opgroeit. Anderzijds worden kinderen vanuit een rechtenbenadering in toenemende mate beschouwd als burgers met het recht op volwaardige sociale participatie op verschillende domeinen (Steensens, Aguilar, Demeyer & Fontaine, 2008). Dit maakt het probleem wanneer kinderen opgroeien in een huishouden met problematische schulden tevens tweeledig. Enerzijds wordt de gezinscontext overheerst door stress en spanningen die te maken hebben met geld. Anderzijds worden zij beperkt in de mate waarin zij sociaal kunnen participeren in de maatschappij². Daarnaast is het voor ouders die zelf in een problematische schuldsituatie zitten haast onmogelijk om hun kinderen financieel op te voeden. Het gevolg hiervan is dat kinderen die opgroeien in een huishouden met problematische schulden later een aanzienlijk grotere kans hebben om zelf ook te maken te krijgen met een schuldsituatie (Madern & Van der Schors, 2012). Het is belangrijk de invloed van omgevingsfactoren niet te onderschatten, evenals de invloed van erfelijkheid op het gedrag³.

Specifiek onderzoek verricht naar de intergenerationele overdracht van problematische schuld is echter een onbekend terrein. Helder is dat er in het algemeen te weinig aandacht is geweest voor kinderen die opgroeien in huishoudens met problematische schulden en in het bijzonder naar hun eigen perspectief. Dit is belangrijk omdat deze kinderen de personen zijn die dit zelf ervaren en dagelijks omgaan met de gevolgen hiervan. Doordat dit perspectief niet is toegelicht is er weinig bekend over de culturele ontwikkeling van deze kinderen. In dit onderzoek wordt hiermee de ontwikkeling van normen en waarden bedoeld, evenals gedragspreferenties die mogelijk als coping mechanismen kunnen dienen in het leven als onderdeel van een gezin met problematische schulden, of zelfs als preventiemechanismen die in de toekomst de kans op het zelf ontwikkelen van problematische schulden kunnen beperken.

² Dit wordt in hoofdstuk 2 nader toegelicht.

³ De wisselwerking tussen erfelijkheidsfactoren en omgevingsfactoren staat ook wel bekend als het *nature-nurture* debat. Over de rol van persoonsgebonden en omgevingsfactoren wordt in hoofdstuk 3 dieper ingegaan.

1.2 Onderzoeksdoel en -vragen

Het gebrek aan kennis over de culturele ontwikkeling van kinderen, zoals hierboven gedefinieerd, is het startpunt van dit onderzoek. Hierbij staat het eigen perspectief van kinderen op de situatie waarin zij opgroeien centraal. Met het kiezen voor het toelichten van het perspectief van deze kinderen probeert dit onderzoek het narratief van de kinderen zelf over hun leven expliciet te maken en beleidsmakers en -uitvoerders te informeren over dit perspectief. Het enerzijds aandacht besteden aan de gezinnen waarvan de kinderen deel uitmaken en anderzijds kijken naar hun eigen perspectief biedt een dubbele focus die een meerwaarde heeft voor het erkennen van de situatie waarin deze kinderen opgroeien en tegelijkertijd hun stem gehoor te geven.

Het doel van dit onderzoek is het eigen perspectief van kinderen op het leven in een gezin met problematische schulden inzichtelijk te maken, om te verduidelijken bij welke potentiële coping- en preventiemechanismen het beleid kan aansluiten om tegemoet te komen aan hun huidige ontwikkelingsbehoeftes én de kans te verminderen dat zij later in hun leven zelf geconfronteerd worden met problematische schuldsituaties. Dit gebeurt door een analyse te maken over het narratief van kinderen zelf over hun leven binnen de gezinscontext. Dit wordt gedaan door met kinderen zelf het gesprek aan te gaan en interviews met hen af te nemen, evenals met hun ouder(s). Met dit onderzoek wordt er getracht antwoord te geven op de volgende drie hoofdvragen; een beschrijvende vraag, een verdiepende vraag en een beleid adviserende vraag:

- 1) Hoe beleven en verwoorden kinderen die opgroeien in een huishouden met problematische schulden hun eigen sociaaleconomische situatie?
- 2) Welke specifieke betekenis heeft het opgroeien in een huishouden met problematische schulden voor (gevoelens over normen en waarden in) de eigen culturele vorming bij deze kinderen, in het bijzonder de disposities en preferenties die een rol kunnen spelen in de preventie van- en omgang met schulden?
- 3) Op welke wijze houdt het bestaande instrumentarium op armoedebestrijding in Amsterdam rekening met een gezinssituatie met kinderen als onderdeel van het huishouden, in het bijzonder het instrumentarium rond schuldhulpverlening om participatie, brede toegang én maatwerk te bevorderen, en welk advies ter verbetering zou hierover kunnen worden gegeven op basis van dit onderzoek?

1.3 Relevantie van het onderzoek

Ouders met problematische schulden moeten zichzelf dagelijks inhouden. Men moet niet durven te zeggen tegen vrienden maar bovenal tegen hun kinderen, niet eenmaal, maar telkens opnieuw (Tiemeijer, 2016). Dit heeft zonder twijfel een groot effect op kinderen en de coping mechanismen die zij hanteren. Deze coping mechanismen dragen in de praktijk bij aan het omgaan met en in de toekomst mogelijk voorkomen van schuldenproblematiek. Tot op heden is hier beperkt onderzoek naar verricht. Wel is duidelijk dat bij kinderen die opgroeien in een huishouden waar sprake is van een problematische schuld, een afwijkende ontwikkeling van de hersenen zichtbaar is, welke van invloed is op hun mogelijkheid op latere leeftijd doelgericht te handelen. Dit relateert aan het gegeven dat schulden en armoede effect hebben op het ervaren van stress, wat vervolgens weer invloed heeft op de keuzes die gemaakt worden (SER, 2017). Deze situaties van problematische schulden vereisen maatwerk, in het bijzonder wanneer er ook kinderen bij betrokken zijn. Zoals al eerder vermeld is hier tot op heden nog geen gericht onderzoek naar gedaan.

In dit onderzoek zal dan ook uiteengezet worden hoe kinderen deze situatie ervaren aan de hand van hun eigen belevingen. Dit wordt gedaan door hen te interviewen en hun eigen situatie te laten omschrijven. Vervolgens zal er antwoord worden gegeven op de tweede vraag om te onderzoeken welke invloed het opgroeien in deze specifieke context heeft voor de culturele vorming. Hierbij zal het eerder aangehaalde rapport van de WRR (2017) gelinkt worden aan de kapitaaltheorie van Bourdieu (1989) om een antwoord te formuleren.

1.4 Leeswijzer

In dit introducerende hoofdstuk is naast het onderzoeksdoel en de hieruit volgende onderzoeksvragen ook de relevantie van dit onderzoek nader toegelicht. In het hierop volgende hoofdstuk wordt het onderzoek contextueel gekaderd, waarbij de wijze waarop de schuldhulpverlening in Amsterdam is vormgegeven toegelicht. Tevens wordt het huidige sociaal beleid gericht op kinderen in Amsterdam besproken. Vervolgens wordt het onderzoek theoretisch gekaderd, waarbij bestaande literatuur wordt besproken omtrent kinderen die opgroeien in een context van armoede. Ook wordt in dit hoofdstuk de kapitaaltheorie van Bourdieu (1989) toegelicht, het startpunt van dit onderzoek.

Vervolgens zal in hoofdstuk vier de uitvoering van het onderzoek uiteen worden gezet waarbij methodologische overwegingen worden gerechtvaardigd en concepten worden geoperationaliseerd. Hierop volgend zullen de resultaten van de interviews besproken worden en wordt er per gezin een analyse gemaakt. Tevens zullen er conclusies worden getrokken en hierop volgend antwoorden op de eerste en tweede hoofdvraag. In het afsluitende hoofdstuk zal een discussie plaatsvinden, evenals suggesties voor vervolgonderzoek, en zal er antwoord worden gegeven op de beleid adviserende hoofdvraag.

Hoofdstuk 2: Contextueel kader

Om antwoord te kunnen geven op de beleid adviserende hoofdvraag is het noodzakelijk om een context te scheppen over hoe de schuldhulpverlening in Amsterdam wordt vormgegeven. In dit hoofdstuk wordt dit nader toegelicht, evenals het sociale beleid dat is gericht op kinderen om uitsluiting tegen te gaan en maatschappelijke participatie te bevorderen.

2.1 Schuldhulpverlening

Met ingang van 1 juli 2012 is de Wet gemeentelijke schuldhulpverlening (Wgs)⁴ ingevoerd. In deze wet zijn de kaders voor de uitvoering van de gemeentelijke schuldhulpverlening vastgelegd. Dit kader biedt aanzienlijke beleidsvrijheid voor de gemeente en voldoende ruimte, met als doel deze gemeente de mogelijkheid te geven tot het leveren van voldoende maatwerk voor lokale en individuele omstandigheden (Klijnsma, 2010). Dit houdt in dat de kaders van dit beleid wordt geschetst in de wet, maar dat de gemeenten zelf invulling moeten geven aan de vormgeving van deze gemeentelijke schuldhulpverlening. Het uitgangspunt van de wet is dat een aanvrager wordt toegelaten tot de schuldhulpverlening tenzij er in de specifieke situatie gronden zijn om deze persoon te weigeren. Wel is het aan gemeenten de taak om een beleidsplan te schrijven met de hoofdzaken van dit te voeren beleid, om te voorkomen dat men schulden aangaan die niet betaald kunnen worden (Nationale Ombudsman, 2018). Het doel van deze beleidsvrijheid is dat er niet enkel aandacht is voor het oplossen van de financiële problematiek bij de schuldenaar, maar ook andere problemen die hiermee in verband staan. Hiermee wordt gedacht aan relatieproblemen, de woonsituatie, gezondheid en andere psychosociale problematiek (Klijnsma, 2010). Op deze manier wordt geprobeerd om categoriale uitsluiting tegen te gaan.

Vanuit deze wetgeving wordt het college van burgemeester en wethouders verplicht om een plan op te stellen voor een duur van vier jaar. Met het beleidsplan integrale schuldhulpverlening 2017-2020⁵ wordt aan deze wettelijke verplichting voldaan

⁴ Voor een overzicht van alle afkortingen gebruikt in dit hoofdstuk, raadpleeg paragraaf 8.3.

⁵ Gemeente Amsterdam, beleidsplan integrale schuldhulpverlening 2017-2020. Verkregen op 20 juni, 2018, via <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/gmb-2016-147038.html>

door de gemeente Amsterdam. In dit beleidsplan staan de belangrijkste doelstellingen opgesteld. Onderdelen van het Amsterdamse schuldhulpverleningstraject zijn de aanmelding, de integrale aanmeldgroep, de tussentijdse evaluatie, aanvraag schuldenregeling en nazorg (Gemeente Amsterdam, n.d.). Er is sprake van een aanmelding wanneer een inwoner van Amsterdam van 18 jaar of ouder zich meldt bij het schuldhulpbureau van zijn stadsdeel. Hiermee wordt een eerste gesprek gehouden om te beoordelen of er sprake is van een crisissituatie. De schuldenaar wordt op de hoogte gebracht van de integrale aanmeldgroep en, indien de schuldenaar een afspraak maakt voor deze groep, wordt er een dossier van de schuldenaar gemaakt (ibid.).

Tijdens deze integrale aanmeldgroep wordt er voorlichting gegeven over de mogelijkheden tot ondersteuning bij het aanpakken van financiële problematiek. Vervolgens gaat de schuldenaar in gesprek met een verscheidenheid aan professionals: een schuldhulpverlener, sociaal raadslid en een maatschappelijk werker. Na deze gesprekken wordt de kennis gedeeld en het plan van aanpak besproken met de schuldenaar (ibid.). Tijdens de tussentijdse evaluatie, uiterlijk een halfjaar na de datum van aanmelding, wordt dit plan getoetst. Wanneer dit plan wordt goedgekeurd kan de schuldenaar het traject van de Gemeentelijke Kredietbank Amsterdam (GKA) in (Kredietbank Amsterdam, persoonlijke communicatie).

2.2 Aanpak in Amsterdam

Het uitgangspunt van de Wgs blijkt een brede toegang tot de schuldhulpverlening te zijn waarin aandacht bestaat voor de persoonlijke situatie van mensen en waarbij geen groepen op voorhand moeten worden uitgesloten (Nationale Ombudsman, 2018). Toch wordt er een groot aantal schuldenaren op grond van algemene gronden afgewezen. De wet schrijft een onderzoek naar de specifieke omstandigheden van de schuldenaar voor, maar dit wordt lang niet altijd uitgevoerd (Baan, Louwes & Oostveen, 2016). Als advies hierop schrijft de Nationale Ombudsman (2018) dat burgers van gemeenten mogen verwachten dat deze voldoende oog heeft voor het belang van de burger. Dit houdt in dat wanneer het burgers zelf niet lukt, de gemeente een helpende hand biedt, specifiek bij burgers die in eerste instantie niet worden toegelaten tot de schuldhulpverlening. Om mensen met problematische schulden mee te krijgen in dit traject is het noodzakelijk om in begrijpelijke taal uit te leggen wat er van hen wordt verwacht. Wanneer naar de vormgeving van dit beleid in Amsterdam wordt gekeken blijkt dat het lastig is om

standaardinterventies op te stellen, juist omdat de situaties waarin de personen zich bevinden zo van elkaar verschillen (Baan & Broeks, 2017). De complexiteit van het aanbod en van de procedures die horen bij de bestaande regelingen, in combinatie met de wijze waarop deze informatie wordt aangeboden, vormen een groot probleem voor de effectiviteit van deze regelingen (OIS, 2015). Dit leidt er onder meer toe dat sommige burgers er vanuit gaan dat ze toch niet worden toegelaten tot schuldhulpverlening en daarom maar een andere weg gaan behandelen (Nationale Ombudsman, 2016). Deze ontoereikendheid is onwenselijk en laat zien dat er behoefte is in meer begrijpelijkheid vanuit de gemeente voor haar burgers.

Hiernaast stelt de Nationale Ombudsman (2018) dat gemeenten zich redelijkerwijs moeten opstellen. Dit betekent dat, bij de beoordeling of een burger wel of niet in aanmerking komt voor schuldhulpverlening, verschillende belangen tegen elkaar moeten worden afgewogen. Hiermee doelt hij op de belangen van de schuldeiser én de individuele omstandigheden van de schuldenaar (ibid.). Als gevolg hiervan moet er altijd een individuele afweging worden gemaakt wat betekent dat maatwerk onvermijdelijk is. Wanneer wordt onderzocht welke plaats deze verschillende belangen hebben in het Amsterdams beleid blijkt dat juist bij deze mensen met de minste mogelijkheden de meeste vaardigheden worden gevraagd, zoals het verantwoordelijk omgaan met geld (Zuithof, Mateman & Verweij, 2016). Hiernaast ligt de focus op het vergroten van kennis, vaardigheden en motivatie, in plaats van het individueel afwegen wat een burger daadwerkelijk nodig heeft (ibid.).

In Amsterdam wordt er in zeer beperkte mate rekening gehouden met de kwetsbare positie van eventuele minderjarige kinderen bij mensen met problematische schulden. Er wordt weliswaar gesteld dat de zogenaamde Multi-problematische gezinnen (Mpg's) bijzonder aandacht krijgen, de focus ligt sterk op preventie en vroeg signalering⁶. Tevens staat in de vormgeving van het sociaal beleid in Amsterdam de aanpak van armoede centraal⁷ in tegenstelling tot de specifieke aanpak van problematische schulden. Hiermee wordt de noodzaak voor een integrale blik op niet alleen het hebben van problematische schulden bij de ouders maar ook andere problemen die hiermee in verband staan – zoals is vastgesteld in de Wgs – niet voldoende geleverd. Het gevolg hiervan is dat er nog steeds te weinig mogelijkheden zijn tot maatwerk wanneer er wordt

⁶ Beleidsplan schuldhulpverlening gemeente Amsterdam, december 2017.

⁷ Dit wordt in de volgende paragraaf toegelicht.

gekeken naar een gezinssituatie waarin problematische schulden overheersen. In het meer generieke armoedebeleid is dit ook problematisch, echter wordt hier niet op ingegaan omdat dit niet de focus is van dit onderzoek. Een hierop volgende aanname is wel dat, omdat er in de schuldhulpverlening beperkte aandacht is voor kinderen, de kans groter is dat er sprake is van ondergebruik. Met dit onderzoek wordt dan ook geprobeerd om kinderen die gebruik zouden moeten maken van het bestaande instrumentarium in verband te brengen met deze mogelijkheden, om de link tussen ontvangers en aanbod te verbeteren.

2.3 Sociaal beleid in Amsterdam

In Amsterdam is er uitgebreid sociaal beleid dat specifiek gericht is op kinderen. Centraal in dit beleid staan de doelstellingen het tegengaan van sociale uitsluiting en het bevorderen van maatschappelijke participatie bij kinderen (Gemeente Amsterdam, 2015). Een voorbeeld hiervan is het uitgebreide Amsterdamse beleid dat gericht is op minima gezinnen⁸, specifiek met minderjarige kinderen. Hierbij is het overkoepelende doel dat Amsterdammers goed aan de samenleving kunnen deelnemen, ongeacht de dikte van hun portemonnee (ibid.).

Net als veel andere gemeenten in Nederland biedt Amsterdam zogenaamde ‘kindvoorzieningen’ aan. Dit zijn voorzieningen die deels in natura verstrekt worden en deels via financiële voorzieningen voor maatschappelijke participatie (sport en cultuur), tegemoetkomingen voor school (schoolreizen en bijdrage schoolkosten) en voorzieningen voor vervoer (fiets of ov). De meeste van deze voorzieningen zijn beschikbaar voor kinderen tot 18 jaar of voor specifieke groepen, zoals een laptop voor brugklassers (Kalverboer, 2017). Deze voorzieningen zijn bedoeld om sociale uitsluiting tegen te gaan en maatschappelijke participatie te bevorderen. In Amsterdam is het zogeheten ‘Kindpakket’ beschikbaar gesteld voor kinderen en jongeren die opgroeien in minimagezinnen, waarin voorzieningen gebundeld worden en eenduidig vindbaar zijn. Kinderen maken met hun voucher zelf een keuze uit een aanbod van onder andere kleding, een fiets of een activiteit op het gebied van sport, kunst en cultuur voor langere duur. In Amsterdam is er verder het overkoepelende concept van de Stadspas waar veel van de voorzieningen voor minimahuishoudens onder vallen (Gemeente Amsterdam, 2015).

⁸ Hiermee worden kinderen bedoeld die opgroeien in een huishouden met een besteedbaar inkomen onder de norm van 120% van het wettelijk sociaal minimum (Dullaert, 2017).

Voorbeelden van initiatieven met betrekking op kinderen die onder de Stadspas vallen zijn het Jeugdsportfonds (JSF), het Jeugdcultuurfonds (JCF), het Kindpakket en de scholierenvergoeding (Gemeente Amsterdam, 2018). In 2017 heeft Amsterdam het Kindpakket langs twee pijlers opgesteld – toegang via de Stadspas en een financiële vergoeding voor zaken rondom schoolgaan. In figuur 1 is hiervan een schematische weergave te vinden.

Figuur 1. Schematische weergave Kindpakket Amsterdam

Eén Kindpakket Amsterdam	
Pijler 1. Toegang via de Stadspas 	<ul style="list-style-type: none"> • Korte kennismaking cultuur en sport, recreatieve activiteiten via Kidsgids Stadspasaanbod • Gratis PC via de PC-regeling • Baby-, speelgoed en kledingbonnen • Contributie sportverenigingen via Jeugdsportfonds (JSF) • Lesgeld cultuuraanbod via Jongerencultuurfonds Amsterdam (JCFA)
Pijler 2. Scholierenvergoeding (financiële ondersteuning rondom schoolgaan) 	PO: maximaal € 375,- (2017) VO: maximaal € 499,- (2017) In te zetten voor bijvoorbeeld kosten voor schoolspullen en -boeken, vrijwillige ouderbijdrage, sportkleding, muziekles. Maar ook voor bijles of huiswerkhulp kan de scholierenvergoeding gebruikt worden. Reiskostenvergoeding (€ 250,-).

Bron: Gemeente Amsterdam, 2017

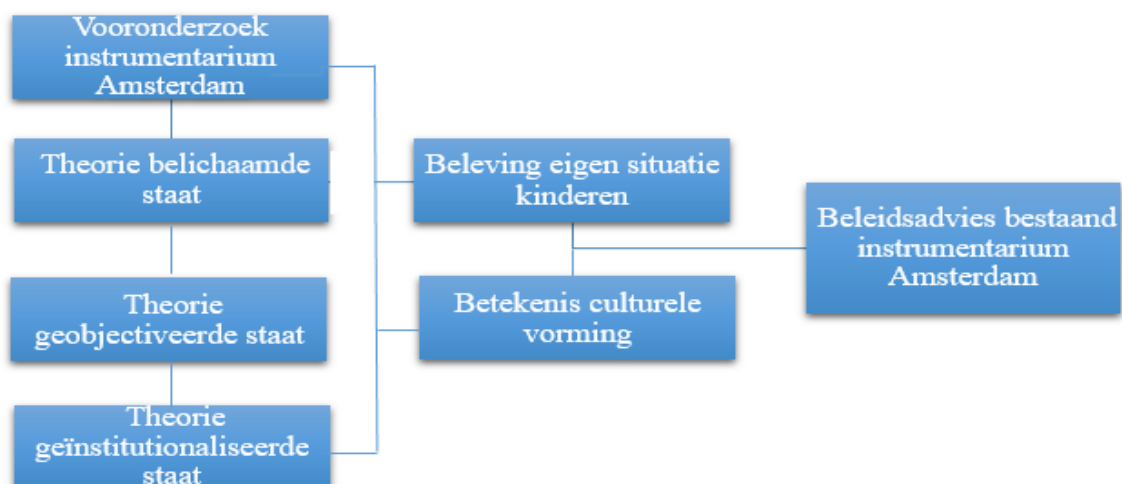
Door de voorzieningen aan te bieden langs twee pijlers richt de gemeente Amsterdam op een meer integrale aanpak van armoede waarbij het wegnemen van financiële belemmeringen wordt gecombineerd met onderwijs, sport, cultuur en de gezondheidszorg. Met het bundelen van de beschikbare voorzieningen tracht de gemeente het overzichtelijker te maken voor zowel ouders als kinderen, met als doel dat meer kinderen kunnen meedoen in de samenleving (Gemeente Amsterdam, 2017). Voor 2017 was er sprake van een minder integrale aanpak waarbij voorzieningen meer verspreid waren. Dit heeft geresulteerd in minima gezinnen die voorzieningen mislopen die voor hen bedoeld zijn, waarbij ook kinderen kansen mislopen (ibid.). Dit heeft geleid tot inzet van de gemeente op het verkleinen van deze mismatch, door bijvoorbeeld Stadspasambassadeurs in te zetten. Idealiter neemt niet enkel het feitelijk gebruik maar ook het bereik van kind regelingen toe.

Deze gegevens laten zien dat er in Amsterdam zeker beleid aanwezig is dat erop gericht is uitsluiting bij kinderen tegen te gaan en hen maximaal te laten deelnemen aan de maatschappij, ondanks dat zij opgroeien in een minimagezin. Dit beleid focust zich echter meer op het in algemene zin tegengaan van effecten die met armoede samenhangen. Ondanks dat armoede en schulden onvermijdelijk met elkaar zijn vervlochten (Pragt, 2018) is het noodzakelijk om gericht beleid te ontwikkelen dat zich focust op kinderen die opgroeien in een huishouden met problematische schulden. Zo kan dit beleid zich focussen op het voorkomen dat deze kinderen later dezelfde fouten maken. Er wordt dan ook geprobeerd op basis van dit onderzoek een advies te formuleren waarbij het huidige sociale beleid beter aansluit op de coping mechanismen die kinderen vertonen om op deze manier ondergebruik te bestrijden.

Hoofdstuk 3: Theoretisch kader

Wanneer in dit onderzoek wordt gesproken over culturele vorming wordt hiermee de ontwikkeling van normen en waarden bedoeld, evenals gedragspreferenties die mogelijk als coping mechanismen dienen in het leven van deze kinderen. Dit staat in verband met de preventiemechanismen die zij hanteren om de kans te beperken dat zij zelf in de toekomst in een schuldsituatie terecht komen. Met andere woorden, deze mechanismen dienen in de praktijk bij aan het omgaan met het opgroeien in een huishouden waar schuldenproblematiek overheerst, evenals het in de toekomst voorkomen van deze zelfde problematiek (Van der Hoek, 2005). In dit hoofdstuk zal bestaande literatuur over het perspectief dat kinderen hebben op hun eigen situatie worden toegelicht. Omdat er nog geen onderzoek is verricht naar kinderen die opgroeien in een huishouden met problematische schulden, zal onderzoek verricht naar armoede worden uiteengezet. Vervolgens zullen de drie vormen van cultureel kapitaal worden toegelicht en zullen deze theoretische concepten geconcretiseerd worden in de specifieke context waarin deze kinderen opgroeien. Hiermee tracht dit hoofdstuk licht te werpen op de culturele vorming van kinderen die opgroeien in een huishouden met problematische schulden. In het onderstaande onderzoekmodel, welke is opgetekend aan de hand van de methode van Verschuren & Doorewaard (2010), is een schematische weergave vindbaar van de relatie tussen de begrippen en verschillende onderzoeksvragen uit dit onderzoek. De drie theoretische concepten aan de linkerkant van het model worden in dit hoofdstuk verder uiteengezet.

Figuur 2. Onderzoekmodel

3.1 Het narratief van kinderen in eerder onderzoek

Kinderen hebben het recht om gehoord te worden en hun mening te geven over zaken die hen aangaan. Over de beleving en de ervaringen van kinderen en jongeren zelf over het leven in een situatie van armoede is tot op heden relatief weinig onderzoek verricht. Eén van de eersten die hier onderzoek naar deden waren Snel, Van der Hoek & Chessa (2001). Zij interviewden 54 kinderen (6-16 jaar) en hun ouders. Een opvallende conclusie is de diversiteit in de ervaring van de kinderen. Het gaat niet enkel om sociale of materiële deprivatie, maar ook om minder grijpbare vormen van emotionele belasting: kinderen geven bijvoorbeeld aan dat ouders hen direct betrekken bij de heersende financiële problemen. Deze ervaringen kunnen heftige gevolgen hebben. Zo geven kinderen aan de zorgen van hun ouders over te nemen en geven blijk van gevoelens van ongerustheid en machteloosheid. Verder voelen zij zich soms buitengesloten, zijn onzeker of schamen zich en zoeken soms een oplossing in stelen.

Van der Hoek (2005) heeft gelijksoortig onderzoek uitgevoerd en vroeg aan 63 kinderen (6-16 jaar) uit gezinnen met een minimuminkomen hoe zij het ervaren om op te groeien in een arm gezin en hoe zij omgaan met armoede in hun leven. Uit dit onderzoek kwam voort dat kinderen zowel binnen als buiten het gezin met armoede worden geconfronteerd, en dat elk kind hier op een andere manier mee omgaat. Sommigen hebben een bijbaantje en proberen te sparen, maar meestal proberen de kinderen hun omstandigheden te verbergen door er niet met hun vriendjes over te praten. Bovendien praten de kinderen bijna niet met hun ouders over geld en laten ze niet merken dat ze behoefte hebben aan bepaalde dingen die geld kosten. Weer andere kinderen hebben het gevoel dat de situatie onveranderbaar is en schamen zich, of voelen zich buitengesloten door andere kinderen die wel meer kunnen doen en kopen. Ook kunnen ze verdriet of woede voelen als hen weer iets ontzegd wordt door hun ouders, of ze nemen de zorgen van hun ouders over. Van der Hoek (2005) concludeert dat de meer passieve en mijdende vormen van omgaan met armoede het minst effectief zijn en eerder tot psychische problemen kunnen leiden bij kinderen. Hiernaast stelt zij dat kinderen die in armoede leven niet als homogene groep moeten worden gezien en dat er meer aandacht moet worden geschonken aan de ongunstige invloed van armoede op het dagelijkse leven van kinderen.

3.2 De kapitaaltheorie van Bourdieu

Wellicht één van de meest bekende werken in de sociologie is het kapitaalwerk van Bourdieu (1989). Deze theorie heeft een belangrijke positie in verschillende studies naar de culturele dimensie van ongelijkheid in de samenleving⁹. Economisch, cultureel en sociaal kapitaal zijn veelvormige concepten welke op verschillende vormen worden gebruikt in empirisch onderzoek. In dit onderzoek wordt echter alleen het cultureel kapitaal toegelicht. Cultuur definieert Bourdieu als ‘een vorm van kapitaal met specifieke regels voor accumulatie, uitwisseling en beoefening’. Zijn definitie van cultureel kapitaal dekt een verscheidenheid aan hulpbronnen zoals verbale vaardigheid, kennis van cultuur en culturele historie (Swartz, 1997). Het begrip cultureel kapitaal wordt door Bourdieu in drie vormen omschreven.

De eerste vorm, de belichaamde staat, verwijst naar de duurzame disposities van het organisme (Van Eijck & Kraaykamp, 2009). Het bezit van cultureel kapitaal in de belichaamde staat is een vereiste voor het verkrijgen van de andere twee vormen van cultureel kapitaal – het vormt de basis. Het gaat om culturele competenties zoals gedrag en regels die door familie en vrienden worden overgegeven en die men al doende eigen maakt. Hierdoor wordt het referentiekader bepaald en de wijze van handelen en denken. Het betreft het soort eigendom dat een eigenschap van een persoon wordt, een habitus. De tweede vorm, de geobjectiveerde staat, betreft cultuurgoederen zoals schilderijen en instrumenten. Met het bezitten van deze objecten wordt de mogelijkheid gegeven om de eigen hoeveelheid cultureel kapitaal te laten zien en de hierbij horende groep. De derde vorm betreft de geïnstitutionaliseerde staat, welke betrekking heeft op onderwijsdiploma's. Met deze wettelijk gegarandeerde bewijzen van iemands intellectueel kunnen worden competenties en kennis weerspiegeld, welke voorkomt dat iemand zich telkens moet bewijzen (ibid.).

In het werk van Bourdieu neemt de invloed van de culturele belangstelling van mensen op het onderwijssucces van hun kinderen een belangrijke plaats in¹⁰. Bourdieu

⁹ Zie bijvoorbeeld Apple, M.W., Weis, L. (1985). Ideology and schooling. *Education and Society* [3]1 pp. 45-63 of Lamont, M., Lareau, A. (1988). Cultural capital: Allusions, gaps and glissandos in recent theoretical developments. *Sociological Theory*. 6[2]: pp. 153-168.

¹⁰ Zie bijvoorbeeld Bourdieu, P. (1973) Cultural Reproduction and Social Reproduction. In: R. Brown (red.), *Knowledge, Education and Cultural Change: Papers in the Sociology of Education*. Londen: Tavistock, pp. 71-112; Bourdieu, P. (1984) *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Londen: Routledge & Kegan Paul; Bourdieu, P. en J.C. Passeron (1977) *Reproduction in Education, Society and Culture*. Londen/ Beverly Hills: Sage.

stelt dat de mate waarin een kind beschikt over cultureel kapitaal hiervoor van essentieel belang is. Culturele reproductie vindt allereerst plaats binnen de familie. De mate waarin ouders hun kinderen cultuur meegeven tijdens de vroege jeugd wordt ook wel cultureel startkapitaal genoemd. Bourdieu erkent dat deze kennis ook later – buiten de ouderlijke context – kan worden aangeleerd. Hij benadrukt echter dat de kennis die door ouders wordt meegegeven bepalend is voor de kennis die een kind zichzelf in de verdere toekomst zal aanleren.

Doordat de heersende cultuur in het onderwijs dezelfde is als dat van kinderen met een hogere sociale herkomst hebben deze kinderen minder moeilijkheden om met de stof en de wijze waarop deze gepresenteerd wordt om te gaan. Kinderen van een lagere sociale herkomst daarentegen, met minder cultureel kapitaal, beschikken minder over deze cultuur en ervaren dit als ingewikkelder (Graaf, 1985). Op deze manier voorzien ouders hun kinderen niet enkel van economisch kapitaal maar ook van culturele hulpbronnen. Via het succesvol volgen van onderwijs verwerven zij voor zichzelf een comfortabele positie. Op deze manier wordt cultureel kapitaal dan ook omgezet in economisch kapitaal (Houtman, 1996). Naast de achterstand die kinderen met weinig cultureel startkapitaal binnen een opleiding ervaren spreekt Bourdieu ook over zelfselectie op basis van cultureel kapitaal. Hiermee doelt hij erop dat kinderen hun ambities ten aanzien van hun schoolcarrière ontwikkelen aan de hand van de hoeveelheid cultureel kapitaal waarover zij beschikken en de kansen die zij met dit kapitaal hebben binnen hun schoolcarrière. Kinderen internaliseren de cultuur die zij meekrijgen en zijn in de veronderstelling dat de mate van cultureel kapitaal bepalend is voor het niveau van schoolsucces. Om deze reden zouden kinderen uit lagere sociale milieus al bij de start van hun schoolcarrière een negatieve verwachting hebben van hun eigen prestaties (Bourdieu & Passerton 1965; 1977).

3.3 Cultureel kapitaal en opgroeien met problematische schulden

Nu toegelicht is waar Bourdieu (1989) op doelt bij het spreken over cultureel kapitaal is het van belang het verband met problematische schulden te verduidelijken. Mensen met problematische schulden doen een beroep op schuldhulpverlening wanneer zij het gevoel hebben dat er voor hen geen andere mogelijkheden meer open staan. Deze huishoudens zijn door hun materiële en geestelijke reserves heen en achten zich niet langer in staat om

zelfstandig uit de problemen te raken. Hiermee is de schuldhulpverlening een laatste redmiddel. Wanneer het gaat om cultureel kapitaal zijn vooral de oriëntaties en attitudes van belang die van invloed zijn op de mate van zelfredzaamheid (Engbersen, Vrooman & Snel, 1999). Wanneer een situatie van schuld lang aanhoudt, levert dit enorme stress op. Sommigen kunnen daar beter mee omgaan dan anderen. Deze stress kan resulteren in de aantasting van het ‘doenvermogen’ en reflectievermogen van mensen, met als resultaat het in de weg staan van zelfredzaamheid. Weten leidt niet altijd tot doen. Een keuze die op de lange termijn ‘onverstandig’ is, kan op de korte termijn gezien de persoonlijke situatie wel degelijk de ‘verstandige’ optie zijn (WRR, 2017). Deze stress kan zonder dat dit de bedoeling is over worden gebracht op de kinderen in het huishouden.

3.3.1 Meetbaarheid belichaamde staat

Wanneer wordt onderzocht welke invloed het opgroeien in een huishouden met problematische schulden heeft voor kinderen, is het van belang de drie vormen van cultureel kapitaal expliciet te koppelen aan de culturele vorming van deze kinderen. Zoals al eerder beschreven, hangt de belichaamde staat samen met culturele competenties als gedrag en regels die men al doende eigen maakt (Van Eijck & Kraaykamp, 2009). Het gaat dus om persoonlijke kenmerken van kinderen die zij al dan niet van hun ouders hebben overgenomen. Hiernaast hangt dit ook samen met erfelijke factoren, diepgeworteld in de persoonlijkheid van kinderen. Grofweg zijn er twee algemene dimensies van persoonlijkheid terug te vinden in de literatuur: *approach temperament*, wat zoveel inhoudt als de mate waarin iemand extravert, energiek en assertief is en *avoidance temperament*, waarmee de mate waarin iemand angstig, nerveus en onzeker is, wordt bedoeld (Tiemeijer, 2016; Elliot & Trash, 2002). Deze dimensies van iemands persoonlijkheid bepalen in hoeverre iemand geneigd is om de feiten onder ogen te zien wanneer er sprake is van (financiële) problematiek, of juist de realiteit ontlopen. Er bestaat een samenhang tussen de positie van mensen op beide dimensies en de manier waarop zij omgaan met tegenslagen en moeilijkheden, ofwel factoren van stress (Tiemeijer, 2016). Dit is belangrijk, omdat hiermee in verband staat in hoeverre het voor een kind erfelijk bepaald is welke soort beslissingen deze zal nemen, ook wanneer deze opgroeit in een huishouden met problematische schulden.

Ook samenhangend met persoonlijkheid zijn de overtuigingen die mensen hebben over henzelf en de wereld om hen heen. Over het algemeen zijn mensen die hoger scoren op de dimensie van approach temperament minder pessimistisch dan mensen die hoger scoren op de dimensie van avoidance temperament (Sharpe, Martin & Roth, 2011). Dit betekent echter niet dat deze overtuigingen niet ook samenhangen met de ervaringen van mensen. Zoals al in de introductie toegelicht kan een reeks van mislukkingen leiden tot een gevoel van onvermogen en passiviteit. Dit kan leiden tot een neerwaartse spiraal, in de wetenschap ook wel ‘aangeleerde hulpeloosheid’ genoemd (Tiemeijer, 2016; Abrahamson, Seligman & Teasdale, 1978). Deze aangeleerde hulpeloosheid houdt in dat wanneer iemand telkens wordt geconfronteerd met negatieve uitkomsten zal op den duur de moed worden opgegeven. Volgens Tiemeijer (2016) bestaat er een verband tussen aangeleerde hulpeloosheid en het hebben van financiële problematiek. In het kader van cultureel kapitaal is het de vraag of kinderen die opgroeien in huishoudens met financiële problematiek deze aangeleerde hulpeloosheid overnemen en als gedragsnorm internaliseren.

Zoals al eerder vermeld, hangt het kapitaal dat kinderen in hun leven vergaren deels samen met het kapitaal waarmee een kind begint, ook wel het startkapitaal genoemd. Deze ‘hulpbronnen’ bouwen kinderen op via hun opvoeding, opleiding en latere werkervaring. Voorbeelden van hulpbronnen relationeel aan cultureel kapitaal zijn het beseffen van geldende normen, waarden en culturele codes (Guiaux, Roest, & Iedema, 2011). Persoonlijke aanleg speelt ook een rol bij de kennis en ervaring die kinderen opdoen, evenals hun omgang met anderen. Kinderen die opgroeien in minima gezinnen blijken over weinig hulpbronnen te beschikken en scoren hierdoor lager op vlakken zoals opleiding en arbeidsmarktpositie (De Wilde, 2008). Dit heeft te maken met het eeuwenoude *nature-nurture* debat waarbij de vraag is of de invloed van erfelijkheid groter dan wel kleiner is dan de invloed van omgevingsfactoren. Momenteel wordt geschat dat de invloed van beiden ongeveer even sterk is (Bouchard, 2004; Rebello & Harris, 2008; Vukasovic & Bratko, 2015). Voor de vergaring van cultureel kapitaal is het dus noodzakelijk zowel te kijken naar de opvoeding als de omgevingsfactoren (Tiemeijer, 2016).

3.3.2 Meetbaarheid geobjectiveerde staat

Met de tweede vorm van cultureel kapitaal doelt Bourdieu (1989) op de vergaring van cultuurgoederen zoals schilderijen en instrumenten. Met andere woorden, materiële eigendommen waarmee men zijn eigen maatschappelijke status projecteert. Kinderen die opgroeien in een huishouden met problematische schulden bezitten naar alle waarschijnlijkheid minder materiële eigendommen. Daarnaast participeren zij naar alle waarschijnlijkheid minder in sport- en cultuuractiviteiten waarvoor materiële spullen voor nodig zijn. Ondanks een verscheidenheid aan vormen van subsidies hebben deze ouders relatief minder vaak geld voor het bekostigen van dure instrumenten of contributies aan sportclubs. Hoewel Bourdieu's geobjectiveerde staat in directe zin betrekking heeft op cultuurgoederen die status projecteren, heeft deze in indirecte zin ook betrekking op de maatschappelijke participatie die daardoor mede mogelijk wordt gemaakt, of – in het geval van problematische schulden – juist belemmerd wordt. Zo ervaren kinderen door deelname aan sportieve en culturele activiteiten hoe het is om deel uit te maken van een groter geheel en leren ze samenwerken in teams. Op deze wijze kunnen kinderen die hier niet aan kunnen deelnemen gedeeltelijke vergaring van cultureel kapitaal mislopen. Tijdens het uitvoeren van gemeenschappelijke activiteiten zoals sport en spel leert een kind wat wel en niet mag (Sieckelink, 2009). Op deze manier kan naast het verkrijgen van sociale contacten en relaties waarbij een rolmodel wordt aangenomen, deze participatie ook bijdragen aan het verkrijgen van cultureel kapitaal. Hiernaast leren kinderen via hun sport- of andere clubs andere kinderen kennen met wie zij vriendschappen kunnen aangaan (Guiaux, Roest, & Iedema, 2011).

Eén van de belangrijkste redenen waarom mensen in een situatie van problematische schulden terechtkomen is het hanteren van een te hoge levensstandaard. Dit houdt in dat mensen boven hun stand leven, door middel van het bijvoorbeeld hebben van een te groot huis of het hebben van dure hobby's (Tiemeijer, 2016). Het leven in deze situatie en het niet kunnen – of willen – doen van concessies leidt in veel gevallen tot situaties van een problematische schuld. Dit wordt bevestigd door onderzoek verricht door Topor et al. (2014), waarin wordt bevestigd dat wanneer er sprake is van problematische schuld men niet altijd concessies doet. Tevens hebben Babcock & Ruiz de Luzuriaga (2016) onderzoek verricht naar de overdraagbaarheid van armoede en daaraan gelinkte maatschappelijke participatie. Zij hebben onderzocht dat ouders met problematische schulden de stress die zij ervaren, overdragen aan hun kinderen. Wanneer

ouders door schulden veelvoudig denken op de korte termijn, zullen hun kinderen dit ook sneller doen. Hierdoor is de verwachting dat kinderen deze te hoge levensstandaard overnemen van hun ouders, en als gevolg hiervan waarde hechten aan materiële eigendommen waarmee een bepaalde maatschappelijke status kan worden geprojecteerd op anderen op hen heen. Zo kan het zijn dat zij bepaalde – te hoge – standaarden hebben en deze niet willen opgeven, wat van invloed kan zijn op hun culturele vorming en de gehanteerde coping mechanismen.

3.3.3 Meetbaarheid geïnstitutionaliseerde staat

Met de geïnstitutionaliseerde staat doelt Bourdieu (1989) op wettelijk gegarandeerde bewijzen van iemands intellectuele kunnen en competenties. In andere woorden, de mate waarin een persoon onderwijsdiploma's heeft behaald geeft de mate van iemands geïnstitutionaliseerde staat weer. Wanneer er wordt gekeken naar jonge kinderen is dit lastig weer te geven. Immers hebben minderjarige kinderen per definitie weinig onderwijsdiploma's, simpelweg omdat zij nog te jong zijn om deze mogelijkwijs te hebben behaald¹¹. Echter is het niet onmogelijk te beargumenteren dat de coping mechanismen die kinderen hanteren iets zeggen over hun geïnstitutionaliseerde staat. Zo blijkt uit onderzoek verricht door Walker (1996) dat *forward looking* een coping strategie is die mensen met schulden gebruiken. Middels onderzoek gericht op de mate waarin men 'vooruit kijkt' concludeert zij dat dit een gehanteerde coping mechanisme waarbij de mensen die dit gebruiken vaker van hun schuld afkomen. In dit onderzoek zegt de mate waarin kinderen gedreven zijn om te werken aan hun eigen sociale mobiliteit zeker iets over hun geïnstitutionaliseerde staat. Wanneer een kind veel waarde hecht aan een positief toekomstperspectief, door bijvoorbeeld school en het behalen van diploma's centraal te stellen, kan dit de mate waarin hun geïnstitutionaliseerde staat ontwikkelt beïnvloed worden. Hierom staan de attitudes en verwachtingen ten aanzien van scholing als drager voor het eigen toekomstperspectief in dit onderzoek centraal.

Samenvattend zijn er vanuit de drie hoofdvormen van cultureel kapitaal verschillende kleinere concepten te vinden waarmee deze vormen in de praktijk daadwerkelijk gemeten kunnen worden. Deze concepten zullen de basis vormen van de topic lijsten waarmee de interviews in wordt gegaan, ook wel bekend als *sensitizing*

¹¹ Jongeren van bijna achttien met een vmbo en/of mbo diploma vormen hierop een uitzondering.

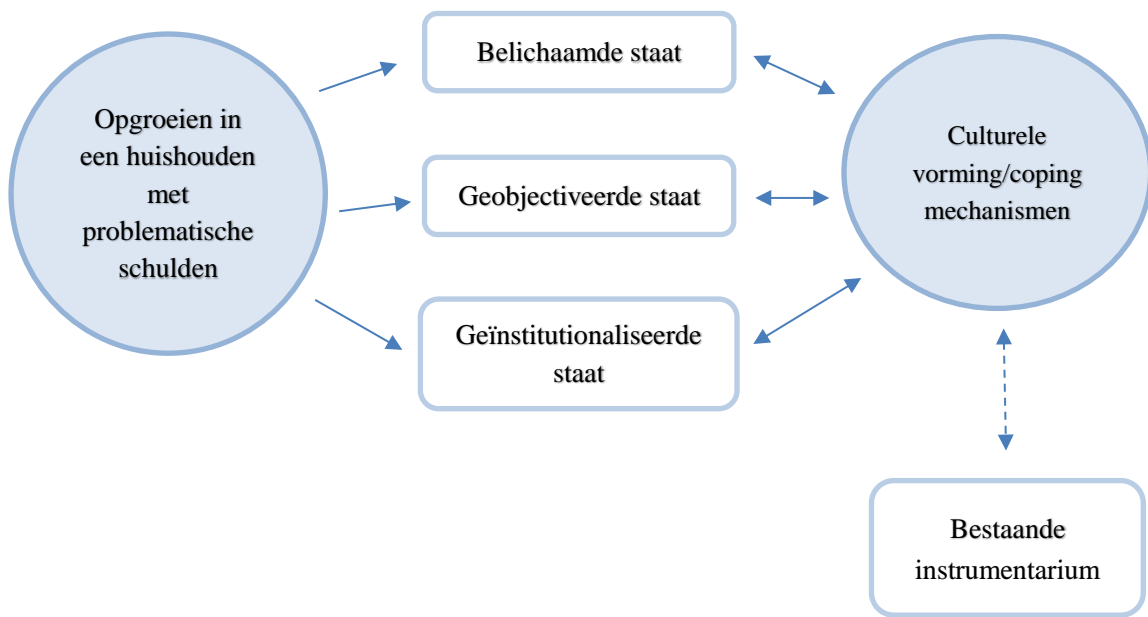
concepts. In hoofdstuk vier wordt nader op deze sensitizing concepts ingegaan. In figuur 3 is een korte samenvattende tabel van deze concepten zichtbaar, waarvan op basis de topic lijsten zullen worden opgesteld.

Figuur 3. Samenvattende tabel

Sensitizing concept	Concept verwerkt in topic lijst
Belichaamde staat	Persoonlijke kenmerken Overtuigingen Culturele kennis
Geobjectiveerde staat	Tastbare zaken Sportattributen Culturele attributen
Geïstitutionaliseerde staat	Gedrevenheid Schoolspullen Kleding

Concluderend wordt met de bovenstaande concepten geprobeerd tastbaar te maken welke invloed het opgroeien in een huishouden met problematische schulden heeft op de vorming van het cultureel kapitaal van deze kinderen. De vorming van het cultureel kapitaal wordt beïnvloed door het geheel aan coping mechanismen dat in de praktijk bijdraagt aan het omgaan met, en in de toekomst mogelijk voorkomen van schuldenproblematiek. In hoofdstuk twee is toegelicht waarom het bestaande instrumentarium rondom armoede en schuldhulpverlening in Amsterdam mogelijk niet voldoende aansluit op wat kinderen die opgroeien met problematische schulden nodig hebben. Er kan dan ook sprake zijn van een *gap-analyse*. Dit houdt zoveel in als dat er een gat is tussen de gewenste en bestaande situatie (Verschuren & Doorewaard, 2010). In het geval van dit onderzoek betreft het mogelijke gat de mismatch tussen wat kinderen die opgroeien in een huishouden met problematische schulden nodig hebben, de gewenste situatie, en het daarop aansluitende instrumentarium, de bestaande situatie. Voor verduidelijking is in figuur 4 het conceptueel van dit onderzoek zichtbaar. De pijlen tussen de drie vormen van cultureel kapitaal en de culturele vorming veronderstellen geen causale relaties, maar concretisering van de drie theoretische concepten.

Figuur 4. Conceptueel model

Hoofdstuk 4: Methodologie

In dit onderzoek wordt getracht het bestaande instrumentarium omtrent kinderen die opgroeien in een huishouden met problematische schulden te verbeteren. Dit gebeurt door een analyse te maken over het narratief van kinderen zelf over hun leven, specifiek door inzichtelijk te maken welke betekenis zij geven aan het opgroeien in deze situatie en welke coping mechanismen zij hanteren. In dit hoofdstuk wordt toegelicht hoe dit onderzoek methodisch is vormgegeven en welke ethische keuzes er zijn gemaakt.

4.1 Onderzoeksmethode

Voor de uitvoer van dit onderzoek is voor een praktijkgerichte, probleem analytische, kwalitatieve case study gekozen (Verschuren & Doorewaard, 2010). Door middel van semigestructureerde diepte interviews is geprobeerd door de ogen van de respondenten een beeld te schetsen van de situatie. Volgens Bryman (2012) is kwalitatief onderzoek hier dan ook uitermate geschikt voor. In dit onderzoek zijn zowel inductieve als deductieve elementen herleidbaar. Enerzijds is de theorie leidend voor de concepten die worden uitgevraagd, waarvan op basis de topiclijst is samengesteld¹². Anderzijds is de onderzoek data leidend voor de analyse en wordt er gebruik gemaakt van contextuele interpretatie en begripsvorming. Deze combinatie vindt plaats met behulp van *sensitizing concepts*.

Sensitizing concepts, geïntroduceerd door de Amerikaanse socioloog Blumer in 1954, zijn concepten die een algemeen referentiekader bieden. In tegenstelling tot wat gebruikelijk is bij kwantitatief onderzoek, worden deze concepten niet geoperationaliseerd tot meetbare items, maar dienen zij als leidraad in de benadering van empirisch onderzoek, waar andere concepten juist een specifieke definitie bieden (in Bowen, 2006). Deze concepten dienen dan ook als richtlijn voor dit onderzoek en zijn de drie vormen van cultureel kapitaal; de belichaamde, geobjectiveerde en geïstitutionaliseerde staat en de daaruit volgende sub-elementen. Deze sensitizing concepts bieden een manier om een ervaring waar te nemen, te structureren en te begrijpen, specifiek als startpunt van het onderzoek. Middels deze sensitizing concepts

¹² De topic list is te vinden in paragraaf 8.2.

hebben respondenten zelf invulling kunnen geven aan de betekenis van hun eigen culturele vorming. Hiermee zijn rijke en gedetailleerde antwoorden verkregen welke zoveel mogelijk geïnterpreteerd en geanalyseerd zijn vanuit het perspectief van de respondenten. Aan de hand hiervan is zijn verschillen en overeenkomsten tussen respondenten in kaart gebracht en zo is vanuit het perspectief van de respondenten begrip gecreëerd voor de onderzoeksresultaten (Verschuren & Doorewaard, 2010).

4.2 Populatie en dataverzameling

De 20 respondenten zijn verdeeld over vijf verschillende geïnterviewde gezinnen. Hiervan zijn zes ouders geïnterviewd en veertien kinderen, allen wonen in Amsterdam. Voor verduidelijking is in figuur 5 een overzicht van de respondenten zichtbaar.

Figuur 5. Overzicht respondenten

Familie	Gezinslid	Leeftijd
De Bruin	Zoon	13
	Zoon	11
	Zoon	9
	Dochter	7
	Vader	38
De Wit	Dochter	15
	Dochter	13
	Dochter	10
	Moeder	46
De Zwart	Dochter	9
	Zoon	12
	Zoon	16
	Moeder	46
De Groen	Dochter	12
	Dochter	17
	Moeder	45
	Vader	48
<i>Van Oranje</i>	<i>Moeder</i>	<i>52</i>
	<i>Zoon</i>	<i>14</i>
	<i>Dochter</i>	<i>11</i>

Van de vijf geïnterviewde gezinnen heeft één gezin – de Van Oranjes – aangegeven dat zij niet willen dat de interviews worden opgenomen. Van deze interviews zijn direct aantekeningen gemaakt. Echter is vanwege een gebrek aan validatie geen aparte analyse gemaakt van dit gezin. Zo zijn er bijvoorbeeld geen quotes beschikbaar, wat de analyse in vergelijking met die van de andere gezinnen uit verhouding zou brengen. Desalniettemin waren gegeven antwoorden van dit gezin bevestigend voor de andere verkregen data. De interviews hebben plaatsgevonden in april en mei.

Het vinden van respondenten – zowel ouders als kinderen – die vrijwillig willen praten over financiële problematiek in hun dagelijks leven is moeilijk. Om dit toch mogelijk te maken is een basis van vertrouwen noodzakelijk. Met dit vertrouwen wordt de kans op sociaal wenselijke antwoorden zo klein mogelijk. Dit vertrouwen is gewaarborgd op verschillende manieren. Zo zijn een aantal respondenten geworven via een eerder sociaal netwerk in een achterstandswijk in Amsterdam, waar de onderzoeker als lerares en maatschappelijk werkster werkzaam is geweest. Tijdens deze periode is de onderzoeker gedurende een periode van twee jaar één keer in de week thuisgekomen bij een aantal van de uiteindelijke respondenten. Hierdoor waren deze respondenten al in zicht van de onderzoeker, en was een basis van vertrouwen aanwezig. De overige respondenten uit deze wijk kent de onderzoeker via het buurthuis waar zij gedurende twee jaar meermaals per week les gaf en waar zij ouders hielp met administratieve taken. Hierdoor was de financiële problematiek al in zicht bij de onderzoeker. Met deze respondenten is geruime tijd gependend aan het herbouwen van de vertrouwensrelatie door met de kinderen deel te nemen aan naschoolse activiteiten en te helpen met huiswerk, en de ouders wederom te helpen met administratieve taken. De sneeuwbal methode, vaak ingezet bij kwalitatief onderzoek (Bryman, 2012), is bij deze groep respondenten niet gebruikt, omdat al snel duidelijk werd dat het voor veel van hen van belang was dat hun familie en vrienden niet wisten dat zij deelnamen aan dit onderzoek.

De tweede groep respondenten zijn geworven via cliënten bij de Ombudsman Metropool Amsterdam. Vanwege het helpen met persoonlijke problematiek, verricht door de onderzoeker, was een band van vertrouwen tussen de onderzoeker en de cliënt aanwezig. Hierdoor wilde de cliënt deelnemen aan dit onderzoek en middels het doorbrengen van tijd met de kinderen is ook het vertrouwen tussen de onderzoeker en de kinderen gegroeid. Bij deze groep respondenten is wel gebruik gemaakt van de sneeuwbal methode, omdat al snel duidelijk werd dat de cliënt hier voor open stond. Alle

interviews hebben in een huiselijke sfeer plaatsgevonden. Dit betekent dat ze zijn afgenomen bij de respondenten thuis en in enkele gevallen bij de onderzoeker thuis. Ook dit is gedaan om een gevoel van vertrouwen te creëren evenals het veiligstellen van een intieme en oordeelvrije omgeving.

Om de anonimiteit van de deelnemende gezinnen te waarborgen zijn de namen van de respondenten achterwege gelaten. Hiernaast zijn er fictieve namen voor de gezinnen bedacht voor verschillende redenen. Ten eerste zijn de respondenten van verschillende achtergronden. Om een onbewuste bias tijdens het lezen te voorkomen is er gekozen voor namen gebaseerd op kleur. Bovendien is het leven met schulden een sensitief onderwerp voor veel respondenten. Niet alle ouders willen dat hun kinderen bekend staan vanwege hun financiële situatie, noch zichzelf. Ook hierdoor zijn de namen geanonimiseerd.

4.2.1 Interviews met kinderen

De interviews met de kinderen begonnen met het vertellen dat het interview geen test is en dat geen van de antwoorden die ze zouden geven goed of fout zijn. Daarnaast werd verduidelijkt dat het doel van dit interview is om te onderzoeken hoe zij opgroeien en in welke mate dat verschilt van andere kinderen. Vervolgens werd duidelijk gemaakt dat de interviews geanonimiseerd zouden worden en dat geen informatie die zij vertelden verstrekt zou worden naar hun ouders, broertjes of zusjes, evenals dat het interview op elk gewild moment zou kunnen stoppen. Bovendien hoefden zij geen vraag te beantwoorden als zij zich daar niet comfortabel bij voelden.

De leeftijd van de kinderen varieerden van 7 tot 17 en hierop zijn ook de vragen gebaseerd. Ondanks dat telkens dezelfde topic lijst is gebruikt, zijn bepaalde vragen alleen gesteld aan kinderen ouder dan 12 jaar. Veel vragen fungeerde als zijpad om de impact van de context waarin zij opgroeiden te begrijpen. Kinderen ouder dan 12 zijn meer direct gevraagd naar deze impact, echter zijn nooit de woorden armoede of leven in schulden gebruikt. Het is belangrijk dat kinderen zelf met deze woorden komen – of juist niet – maar dat dit niet voor hen gezegd wordt. Ten eerste omdat er niet met zekerheid gesteld kan worden dat deze kinderen überhaupt op de hoogte zijn van de financiële situatie waarin zij opgroeien en het niet de plaats van de onderzoeker is dit te vertellen of hen zich als gevolg van dit onderzoek daar zorgen over te laten maken (Van der Hoek, 2005).

Ten tweede is het niet de plaats van de onderzoeker om woorden in de mond van de kinderen te plaatsen aangezien dit onderzoek gaat over het perspectief van dit kinderen hebben op hun eigen leven.

4.2.2 Interviews met ouders

De interviews met de ouders zijn verricht om een duidelijke context te kunnen schetsen van de situatie waarin de kinderen opgroeien. Daarnaast is vanuit ethische overweging gekozen om ook de ouders te interviewen¹³. Zo zijn de interviews begonnen met de vraag of de ouder een beeld kan schetsen van de financiële situatie. Evenals zijn er vragen gesteld over de mate waarin de ouder het gevoel heeft dat zijn of haar kind(eren) zich bewust zijn van de financiële problematiek.

4.3 Analyse

De interviews met de respondenten zijn opgenomen en met behulp van het kwalitatieve analyseprogramma ATLAS.ti gecodeerd en geanalyseerd. Op deze wijze konden alle interviews door middel van codes, sub codes en familiecodes systematisch geanalyseerd worden. Dit is gebeurd door iteratief te werk te gaan en in drie rondes de data te analyseren.

In de eerste ronde, ook wel bekend als de open ronde, zijn er labels aan stukken tekst geplakt om op deze manier een zo open mogelijke codering te bewerkstelligen (Silverman, 2015). In de tweede ronde, de axiale ronde, werden open codes met elkaar vergeleken om te analyseren waar deze met elkaar overlaptten. De vergelijkbare codes werden vervolgens gehercodeerd tot overkoepelende axiale codes.

In de laatste ronde, de selectieve ronde, werden de interviews een laatste keer geanalyseerd (ibid.). De axiale codes werden in verband gebracht met uit de theorie voortgekomen concepten en werd er verbanden gelegd tussen de axiale codes en de verschillende vormen van cultureel kapitaal.

¹³ In de volgende paragraaf is uitgebreider ingegaan op de ethiek.

4.4 Ethiek

Onderzoek verrichten met kinderen betreft meer discussie inzake ethiek en methoden dan wanneer enkel volwassenen betrokken zijn (James et al., 1998). Zo moet er worden nagedacht over de machtsstructuur, het toegang krijgen tot deze kinderen en het zowel beschermen als betrekken van kinderen tijdens het onderzoeksproces. Dit heeft uitdagende implicaties voor het onderzoek en kan betekenen dat een ouder niet wil dat het kind deelneemt, zelfs als het kind het zelf wel wilt. Hierdoor is toestemming van zowel de ouder als het kind noodzakelijk (Van der Hoek, 2005). De meest geaccepteerde instantie, namelijk The National Children's Bureau (n.d.) gesitueerd in het Verenigd Koninkrijk, stelt dat onderzoek in het algemeen moet uitgaan vanuit geaccepteerde ethische waarden. Wanneer er echter kinderen bij het onderzoek betrokken zijn, is het van belang dat dieper in wordt gegaan op de volgende ethische thematiek: geïnformeerde overeenkomst, vertrouwelijkheid, vergoeding en de impact die het heeft (Greene & Hogan, 2005).

De geïnformeerde overeenkomst houdt in dat de kinderen zich bewust zijn waaraan zij beginnen en de implicaties van hun deelname (ibid.). Met de kinderen is dit bereikt door een zo goed mogelijke band van vertrouwen te creëren, welke al eerder is toegelicht. Hiermee wordt ook het tweede punt gewaarborgd. Tevens is aan het begin van elk interview opnieuw verduidelijkt aan de kinderen dat zij op elk mogelijk moment het interview konden stoppen, evenals dat zij niet hoefden deel te nemen. Ten tweede wordt – middels het verrichten van een analyse van de familie in plaats van enkel het kind – de voortdurende toestemming van de ouder gewaarborgd. Immers zijn de ouders altijd in hetzelfde huis geweest tijdens het interviewen van de kinderen en zouden zij op elk mogelijk moment de samenwerking kunnen stoppen. Tevens wordt op deze manier de oneven machtsstructuur tussen onderzoeker en kind geminimaliseerd omdat zowel de ouder als het kind op elk gegeven moment zou kunnen stoppen met het interview (Van der Hoek, 2005). Voor het verrichten van de interviews was het van belang zowel toestemming van de ouders als de kinderen te hebben.

Het derde punt, een vergoeding, stelt dat kinderen beloond zouden moeten worden voor het deelnemen en de daarbij horende tijd die zij investeren (Greene & Hogan, 2005). Ondanks dat kinderen geen financiële vergoeding kregen voor deelname aan dit onderzoek, gaven verschillende respondenten aan het fijn te vinden om met iemand over deze thematiek te praten. Dit zou mogelijk kunnen gelden als een vorm van beloning.

Desondanks bevinden zich hier risico's waarin dit onderzoek mogelijk tekort schiet. Het laatste punt, de impact die deelname heeft voor kinderen, betreft mogelijke nuances waar de onderzoeker achter is gekomen door het onderzoek. Met andere woorden, situaties die thuis kunnen spelen die schadelijk zijn voor het kind en waarbij het kind hulp nodig heeft (Greene & Hogan, 2005). Het is dan ook de taak van de onderzoeker hier een helpende hand bij te geven. In alle gevallen waarbij de onderzoeker gaandeweg realiseerde dat er mogelijkheden waren voor het gezin om in aanmerking te komen voor formele hulp bij de financiële problematiek, is zij samen met het gezin hiermee aan de slag gegaan. Op deze manier heeft zij geprobeerd dit punt te bewerkstelligen.

Vanwege verschillende redenen is voor dit onderzoek gekozen om gezinnen te analyseren in plaats van enkel de kinderen. Ten eerste is het op deze manier mogelijk om een context te scheppen van de situatie waarin deze kinderen opgroeien. Dit is fundamenteel voor de antwoorden die zij geven en de wijze hoe zij omgaan met de situatie. Ten tweede wordt door het verrichten van een analyse van de familie in plaats van enkel het kind de voortdurende toestemming van de ouder gewaarborgd, zoals al eerder is aangegeven.

4.5 Sterke en zwakke punten

Over het algemeen is kwalitatief onderzoek niet zozeer bezig met statistische representativiteit. Daarentegen houdt deze vorm van onderzoek zich bezig met het begrijpen van de verscheidenheid en complexiteit van een fenomeen (Van der Hoek, 2005). Als gevolg hiervan zijn conclusies die getrokken worden in dit onderzoek enkel van belang voor deze specifieke groep respondenten. Hierdoor is het niet mogelijk de externe validiteit te waarborgen en kunnen deze resultaten niet gegeneraliseerd worden naar de algehele Nederlandse populatie. Hiernaast waren een aantal van de respondenten al voor het onderzoek kenbaar bij de onderzoeker. Bovendien is de onderzoeker zelf opgegroeid in een huishouden waar geen financiële zekerheid was. Dit kan leiden tot een bias van de onderzoeker en het is belangrijk zich hier van bewust te zijn. Daarnaast is de manier waarop de respondenten zich uitlieten, niet los te zien van mijn sociale positie als blanke vrouw en wat die voor hen symboliseert. Ik ben een vrouw, geboren in Nederland en ervaar dagelijks de voordelen van het blank en 'autochtoon' zijn in Nederland. Juist in

kwalitatief onderzoek is een bewuste reflectie op de eigen positie van belang (Van den Berg, 2008).

Er is in dit onderzoek gekozen om kinderen singulier te interviewen en niet in groepsverband. Ondanks dat het verrichten van groepsinterviews de voorwaarde heeft dat de machtsrelatie tussen de (volwassen) onderzoeker en de geïnterviewde kinderen kleiner wordt, is het niet wenselijk vanwege de sensitiviteit van het onderwerp om groepsinterviews te houden. Individuele interviews maken het daarentegen mogelijk om discretie en privacy te waarborgen, waardoor de ruimte waarin de interviews zijn gehouden zich eerder lenen voor intimiteit en vertrouwen.

Zoals al eerder vermeld zijn de interviews met de ouders gehouden om een context te kunnen schetsen van de situatie waarin de kinderen opgroeien. Echter wordt de vraag hoe de grotere sociale context van een kind van invloed kan zijn op hun eigen perspectief minder goed beantwoord in dit onderzoek. Er is weliswaar in de interviews gevraagd naar hun ervaringen op school en in de buurt, deze kinderen zijn niet geobserveerd in deze habitat, noch zijn belangrijke personen zoals docenten benaderd voor een interview.

Hoofdstuk 5: Resultaten

In dit hoofdstuk worden de resultaten gepresenteerd aan de hand van een analyse van de data. In de eerste paragraaf wordt een beschrijving per gezin gegeven om een familiecontext te scheppen. In de tweede paragraaf wordt antwoord gegeven op de beschrijvende hoofdvraag en wordt de wijze waarop de kinderen zelf hun eigen sociaaleconomische situatie omschrijven toegelicht. In de derde paragraaf wordt een analyse gemaakt over de ontwikkeling van deze kinderen en de daarbij gehanteerde coping- en preventiemechanismen en in de vierde paragraaf wordt middels een conclusie antwoord gegeven op de verdiepende hoofdvraag en wordt toegelicht welke betekenis het opgroeien in een huishouden met problematische schulden heeft voor de ontwikkeling van de culturele vorming.

5.1 Inleiding: wat vinden de ouders?

In totaal zijn er vijf gezinnen geïnterviewd waarbij in alle gevallen de ouders apart van de kinderen zijn geïnterviewd. Zoals in het vorige hoofdstuk is aangegeven, is van het vijfde gezin geen aparte analyse gemaakt. Om een gezinscontext te scheppen van de situatie waarin de kinderen opgroeien is het noodzakelijk om de interviews met de ouders te analyseren. Hiermee wordt helder waarom en hoe deze specifieke kinderen opgroeien in een huishouden met problematische schulden, hoe de ouders hiermee omgaan en welke gevolgen dit volgens de ouders heeft voor hun kinderen.

In hoofdstuk drie is uiteengezet welke verwachtingen vanuit de theorie zijn voortgekomen door middel van sensitizing concepts. Deze zijn samengevat in figuur 3. Vanuit de data zijn een aantal van deze concepten teruggekomen. Echter zijn er ook een aantal thema's vanuit de data voortgekomen die niet stroomlijnen met de theorie. In figuur 6 is een overzicht te vinden van de meest voorkomende thema's in de data¹⁴. Deze familiecodes, gecreëerd vanuit de axiale en selectieve coderingen, zijn te linken aan de coping mechanismen die kinderen mogelijk hanteren: normen, waarden en gedragspreferenties die kunnen dienen zij gebruiken in het leven als onderdeel van een gezin met problematische schulden. Deze coping mechanismen kunnen ook dienen als

¹⁴ In paragraaf 8.4 is een overzicht te vinden van het algehele codeerschema, waarin zichtbaar is dat de codes uit figuur 6 vaker terugkomen in de data dan andere codes.

mogelijk preventiemechanisme, waarbij zij de kans op het zelf ontwikkelen van problematische schulden in de toekomst beperken.

Figuur 6. Vaak terugkerende thema's

	Families	Codes	
Culturele vorming/coping mechanismen	Parentificatie	Parentificatie (28 quotes)	
		Familiodynamiek (10 quotes)	
	Vrijtijdsbesteding		Buiten zijn (34 quotes)
			Niet thuis (26 quotes)
			Vrienden (21 quotes)
	Willen werken		Zelfredzaam zijn (15 quotes)
			Ouders helpen (14 quotes)
	Omgang situatie		Zwijgen/niet zeuren/niet opvallen (26 quotes)
			Jaloezie (20 quotes)
			Zorgen maken (14 quotes)
Berusting situatie		Acceptatie (16 quotes)	
Hoop & toekomstbeeld		Positief toekomstbeeld (21 quotes)	
		Positieve vorming (36 quotes)	

De familiecodes zijn gedeeltelijk gelabeld vanuit de wetenschappelijke literatuur en behoeven daarom korte uitleg. Zodoende doelt *parentificatie* op een kind die de rol van verzorger of ouder opneemt om te compenseren voor ouders die mentaal ziek of economisch gestrest zijn (Ungar, 2015). De andere familiecodes behoeven geen wetenschappelijke uitleg.

Per gezin wordt gekeken of er sprake is van deze thema's. Dit wordt gedaan middels het invullen van matrixtabellen¹⁵, om zodoende erachter te komen of de ontwikkeling van deze vorm van cultureel kapitaal beïnvloed wordt door het opgroeien in een huishouden met problematische schulden.

¹⁵ De weergave van deze matrixtabellen is te vinden in paragraaf 8.1.

5.1.1 Familie De Bruin

Het eerste gezin dat heeft toegestemd voor deelname aan het onderzoek is de familie De Bruin. Het gezin, bestaand uit vier kinderen variërend tussen de 7 en 13 jaar, woont al geruime tijd in Nederland. In tegenstelling tot de meerderheid van de deelnemende gezinnen zijn de ouders van dit gezin niet gescheiden. Meneer De Bruin en tevens broodverdiener van het gezin werkt als taxichauffeur – zowel overdag als 's nachts – en mevrouw De Bruin zorgt voor de kinderen en het huis. De vader legt uit dat de problemen met geld zijn begonnen na het moeten verhuizen vanuit een sociale huurwoning:

“Maar toen is ons huis gesloopt (...) en nu zijn we dus verhuisd, hiernaartoe. (...) En daar zijn we heel blij mee echt waar. Maar wat wel zo is, de huur is nu gewoon veel hoger dan dat het was in het oude huis. Het is allemaal nieuwbouw, en groter ook hoor, maar het is wel duurder.”

Onder andere doordat de huur van de woning te hoog was, heeft het gezin moeten besparen op veel andere dingen. Ondanks dat ze naar eigen zeggen nooit ruim hebben geleefd is het met de toegenomen huurprijs steeds moeilijker geworden om alledaagse dingen te betalen. Voor een verscheidenheid aan dingen wordt door het gezin geld geleend van familieleden die ook uit Marokko naar Nederland zijn gekomen maar dit heeft hen niet uit de schulden kunnen houden. Als gevolg hiervan heeft de vader het gevoel alsof zijn kinderen op school buiten de boot vallen:

“Ik kan ze gewoon veel dingen niet geven, en dat valt op. Die kinderen uit de klas van mijn zoon, die hebben volgens mij bijna allemaal een telefoon. En dan komt hij naar mij toe, en dan zegt hij: papa ik wil ook een telefoon. (...) En dan krijgt hij er 1, een oude van mij, of mijn broer. Maar dat is dan een oude, en dan hebben al die kinderen een nieuwere telefoon. En dan is het nog niet goed.”

Mevrouw De Bruin spreekt slecht Nederlands en meneer De Bruin ervaart door de financiële situatie meer stress. Dit leidt tot weinig slaap, een gestreste sfeer in huis en dit

heeft zijn impact op de mate van volwassenheid bij zijn kinderen en de rol die zij in huis aannemen. Zo stelt hij:

“Ik merk, bij mijn oudste zoon, hij wil dan helpen. Hij vraagt dingen niet, of probeert ons niet tot last te zijn. Dat merk ik dan, bijvoorbeeld als hij de andere kinderen meeneemt naar buiten. Als ik wil slapen, dan zegt hij: kom, we moeten stil zijn, voor papa. Die jongen is 13 en hij kan niet wachten om te werken.”

Wanneer er tijd wordt gespendeerd met de familie De Bruin blijkt dit al snel een hecht gezin te zijn, waarin liefde overheerst. Enerzijds heerst er constante stress over geld waarbij de impact hiervan niet enkel voelbaar en zichtbaar is bij de ouders, maar ook bij de kinderen. Anderzijds ervaart het gezin veel steun vanuit familieleden, spendeert de vader al zijn vrije tijd met het gezin en staat hij verbazingwekkend positief in het leven met een blik gericht op de toekomst.

5.1.2 Familie De Wit

Het tweede gezin dat heeft toegestemd voor deelname bestaat uit een moeder en haar drie kinderen, variërend tussen de 10 en 15 jaar. De geldproblemen zijn begonnen toen ze ging scheiden van haar man en het huis verkocht moest worden. Mevrouw De Wit is geruime tijd werkzaam geweest als modeadviseur bij de Bijenkorf en haalde hier veel energie uit, maar vanwege haar ziekte verloor ze deze baan en werd ze depressief. Toen de zorg voor de kinderen opeens enkel voor haar was, kwam haar gebrek aan zelfredzaamheid naar voren:

“Toen mijn ex-man en ik gingen scheiden moest ik opeens voor drie kinderen zorgen alleen. Dat is schrikken, ik moest allemaal dingen doen waarvan ik eigenlijk niet echt wist hoe. (...) En dan, kopen op afbetaling. De verleiding om te kopen op afbetaling als je geen cent te makken hebt wordt steeds groter kan ik je vertellen. Voor je het weet zit je met een stevige schuld.”

De situatie van mevrouw De Wit is een voorbeeld waaruit blijkt dat het ideaal van de bewust zelfredzame houding van burgers, die nu centraal staat in het beleid (Trommel, 2009), niet voor iedereen geldt. Als gevolg hiervan kunnen mensen die in beperkte mate zelfredzaam zijn, in zware schuldenproblematiek terechtkomen. Gelukkig is er niet langer sprake van depressiviteit en krijgt ze weer energie van dingen. Zo is de uitdaging om zo goedkoop mogelijk te leven een missie geworden en krijgt ze via een schuldhulpverlening gepaste hulp. Deze positieve energie vindt zij belangrijk, immers straalt ze dit uit naar haar kinderen. Ondanks dat mevrouw De Wit haar best doet zijn er dingen waarvan zij vindt dat haar kinderen deze tekortkomen. Dit varieert van het kopen van kleding tot het verrichten van uitjes met het gezin zoals het bezoeken van een bioscoop. Verder geeft ze ook aan niet elke dag de mogelijkheid te hebben tot het maken van warm eten:

“Ik probeer elke avond warm eten te maken, maar soms heb ik het geld niet. Om spullen te kopen. Dus dan eten we brood. Op zaterdag eten we sowieso brood, zaterdag is brood dag. Maar het komt wel eens voor dat we dit vaker hebben in de week.”

Ondanks dat mevrouw De Wit haar financiële problematiek het liefst voor zichzelf houdt, betreft ze haar oudste dochter in het proces. Zo stelt ze dat zij ook in de situatie verkeert en het logisch is dat zij daar als gevolg van meer van wilt weten. Ze is van mening dat dit ook een effect heeft op de ontwikkeling van haar oudste dochter:

“Ze werkt, voelt zich verantwoordelijk voor haar zusjes. Wil mij af en toe zelfs helpen door me geld te geven voor dingen ze koopt wel eens boodschappen zelfs. Dat hoort toch niet bij een meid van 15. Die hoort zich druk te maken over dingen als ja weet ik het make-up dat soort dingen. Niet of haar moeder wel geld heeft voor eten.”

Naast een enkele vriendin van mevrouw De Wit weet niemand van haar financiële problematiek. Wanneer gevraagd wordt wie ze denkt dat haar kinderen als rolmodel zien, antwoordt ze dat haar jongere kinderen opkijken tegen haar oudste dochter. Een positief gevolg van haar situatie is dat het gezin hechter en sterker is geworden als geheel. Net als

bij de familie De Bruin is liefde – maar ook respect – in dit gezin een overheersende factor.

5.1.3 Familie De Zwart

Het derde gezin dat heeft toegezegd aan deelname bestaat wederom uit een alleenstaande moeder van drie kinderen. De leeftijd van de geïnterviewde kinderen varieert tussen de 9 en 16 jaar. Haar oudste zoon woont al geruime tijd niet meer bij de rest van het gezin en heeft dan ook niet deelgenomen aan het interview. Mevrouw De Zwart is lang geleden naar Nederland gekomen om dichterbij haar familie te wonen. Net als bij mevrouw De Wit is de financiële problematiek begonnen toen zij ging scheiden:

.....

“En toen kwam het, we gingen scheiden. (...) Maar je hebt geen tijd om verdrietig te zijn omdat je opeens moet leren omgaan met één salaris. Hij regelde veel van onze financiële zaken en toen moest ik het opeens voor het eerst in 20 jaar zelf doen. (...) En voor dat je het weet heb je opeens geen geld meer om eten te kopen voor je kinderen. Moet je flessen wegbrengen voor het statiegeld, om een brood te kunnen kopen.”

.....

Wederom ligt een gebrek aan kennis ten grondslag aan het tekort aan zelfredzaamheid, wat onder andere leidend is tot financiële problematiek. Problematisch is ook in dit geval dat het beleid vooral gericht is op het versterken van de individuele verantwoordelijkheidszin bij burgers (Trommel, 2009), en niet zozeer rekening houdt met de cognitieve aspecten van dit handelen. Ook bij de familie De Zwart heeft deze problematiek geleid tot veel stress wat zijn weergave kent bij zowel de moeder als de kinderen. Ondanks dit staat mevrouw De Zwart positief in het leven, met goede moed dat achter de regenwolken zonneshijn op hen wacht. Waar mevrouw De Zwart – in tegenstelling tot de andere gezinnen – veel steun uithaalt, is haar directe omgeving:

.....

“Als je het geheim houdt, je bereikt er niks mee. Mensen denken alleen maar: wat is er met haar ze is zo chagrijnig. Dan hebben ze geen zin meer om je te zien en om te helpen. Terwijl ik nu juist van alle kanten hulp krijg. Er stond laatst opeens een kennis uit de buurt voor de deur met een

boodschappenkar met spullen. Dat is toch geweldig, mensen met zo een groot hart. Als je die eerlijkheid niet geeft aan hun, dan kun je dat ook niet terugverwachten.”

Mevrouw De Zwart kenmerkt zichzelf door hard te werken, zoveel mogelijk proberen te doen met haar kinderen en vooral positief te blijven. Ze stelt zelf dat het van groot belang is dat ze het goede voorbeeld geeft aan haar kinderen, zodat zij later zelf ook juiste keuzes zullen maken. Net als mevrouw De Wit probeert mevrouw De Zwart creatief om te gaan met haar financiële situatie en andere mogelijkheden te bedenken wanneer er een gebrek aan geld is:

“Je hebt hier in de buurt ook een winkeltje waarbij je kleren kunt inwisselen, dus als je dan iets geeft dan mag je ook iets meenemen. Dan naai ik mijn oude kleding of die van mijn kinderen, zodat het nog een ronde meekan. (...) En verjaardagsfeestjes, daar probeer ik creatief in te zijn. Toen mijn dochter 8 werd heb ik bijvoorbeeld een oproep gedaan aan andere ouders die ik ken om voor één middag hun verkleedkleding uit te lenen. Daar een grote doos van gemaakt en hups je hebt een themafeestje.”

Een gevolg van de financiële problematiek is ook bij familie De Zwart dat het oudste kind een groot verantwoordelijkheidsgevoel heeft, wat opvalt bij mevrouw De Zwart. Zo stelt ze dat haar oudste zoon een groot verantwoordelijkheidsgevoel heeft en dat hij zich druk maakt om dingen die niet bij de leeftijd horen. Dit is een terugkerend patroon bij alle gezinnen. Wel worden – door een gebrek aan tijd en geld – de door het gezin tezamen ondernomen activiteiten ervaren als zeldzaam en waardevoller. Ook familie De Zwart kenmerkt zichzelf door het zijn van een hecht gezin met een overdaad aan liefde.

5.1.4 Familie De Groen

De laatste familie die heeft toegezegd deel te nemen aan dit onderzoek is de familie De Groen. Dit gezin, bestaand uit een getrouwde vader en moeder en hun twee dochters van 12 en 17, wonen al hun hele leven in Amsterdam. Dit is het enige gezin waarvan zowel de vader als moeder heeft toegestemd tot deelname aan het onderzoek. Ook bij dit gezin zijn de schulden begonnen bij ziekte waardoor de moeder niet langer kon werken,

ondanks dat het gezin nooit was gewend luxueus te leven. Door een gebrek aan zelfredzaamheid van het gezin zijn de schulden enkel opgelopen:

“Mijn vrouw werkte, verdiende niet veel maar werkte wel en dat is dus sinds haar hartproblemen ook verleden tijd. Lang verhaal kort we hebben weinig geld, maakten daardoor schulden en schuldeisers hebben alles gekort wat we hebben. Daardoor maak je weer meer schulden want ja je kinderen moeten toch eten en dat is de situatie waar we nu in zitten.”

Doordat dit gezin te maken kreeg met schulden, maakten zij korte termijn beslissingen in plaats van lange termijn beslissingen. Dit staat haaks op het beleid gericht op het vergroten van de zelfredzaamheid van burgers, waar de nadruk ligt op het rationele handelen van burgers in tegenstelling tot de cognitieve aspecten van ditzelfde handelen (Tiemeijer, 2016). Een aspect dat uniek is aan het gezin De Groen in vergelijking met de andere gezinnen is dat mevrouw De Groen kampt met een verslaving. Meneer De Groen geeft aan dat dit lange tijd goed ging, maar sinds de financiële problematiek wordt de verleiding almaar groter. Omdat meneer De Groen vaak werkzaam is als koerier denkt hij dat dit bij een gebrek aan toezicht effect heeft op het welzijn van de kinderen:

“Mijn vrouw maakt het eten maar je moet begrijpen dat het een lastig parket is ze heeft een lange tijd ruzie gehad met de fles en we vermoeden dat ze er weer naar grijpt. Dus dat is moeilijk, ik ben niet thuis dus mijn vrouw maakt dan eten zorgt voor de kinderen maar ben bang dat ze het geld soms liever uitgeeft aan dingen middelen voor zichzelf laat ik het zo zeggen.”

Het gezin heeft baat bij financiële en emotionele steun van familieleden. Net als bij de andere gezinnen heeft ook bij de familie De Groen het oudste kind een groot verantwoordelijkheidsgevoel. Zo geeft meneer De Groen aan dat zij een bijbaan heeft om zo zelfredzaam mogelijk te zijn en ambieert een succesvolle en carrièregerichte toekomst. Hieruit blijkt dat hij van mening is dat, juist omdat haar kind opgroeit in een huishouden met schuldenproblematiek, vastbesloten is later zelf niet in dezelfde situatie terecht te komen. Ook mevrouw De Groen geeft aan van mening te zijn dat haar dochter

zelfstandiger is dan andere meiden van haar leeftijd. Verder geeft mevrouw De Groen aan veel steun te putten uit haar opgedane sociale relaties sinds zij naar de voedselbank gaat:

“Nou ik vind het fijn dat die bank er is. Het is een hele fijne plek waar je mensen ziet in een soort situatie als waar je zelf ook in zit, dat is fijn. Je merkt weer ff dat je niet alleen bent dat je niet de enige bent die te maken heeft met dit soort dingen.”

Ondanks dat financiële problematiek niet het enige soort is dat er heerst bij de familie De Groen straalt ook dit gezin veel liefde uit. Zo geeft meneer De Groen aan de meerderheid van zijn vrije tijd te spenderen met zijn dochters, in het park of door rond te rijden in de auto. Hij neemt zijn jongste dochter dan ook vaak mee op pad en ondanks dat de situatie ook hem meer stress oplevert kenmerk hij zichzelf door positief in het leven te staan.

5.2 Wat vinden kinderen zelf?

In deze paragraaf wordt getracht een antwoord te geven op de beschrijvende hoofdvraag: hoe beleven en verwoorden kinderen die opgroeien in een huishouden met problematische schulden hun eigen sociaaleconomische situatie? Middels een analyse per gezin wordt onderzocht of er overeenkomsten of verschillen zijn tussen de kinderen en hun ervaringen, en de manier waarop zij hun eigen sociaaleconomische situatie omschrijven.

5.2.1 Familie De Bruin

De kinderen uit het gezin De Bruin zijn energieke en levenslustige kinderen. Ze spelen veel buiten, houden van voetballen en de jongere kinderen zijn veel in het buurthuis te vinden. In het weekend gaan ze naar de moskee voor Islamitische les. Wanneer gevraagd wordt wat ze graag meer zouden willen doen in hun vrije tijd, legt één van de kinderen uit:

Jongen (13): *“Ik wil wel vaker ergens eten ofzo.”*

Vraag: *Eten jullie altijd thuis?*

Jongen (13): *“Ja of bij mijn oom en tante. Maar ik wil wel eens uit eten want dat doen we echt nooit. Terwijl, volgens mij doen andere mensen dat wel. Maar is niet heel erg eigenlijk dat we dat nooit doen maar lijkt me wel leuk als ik dan iets moet noemen.”*

In bovenstaand citaat wordt duidelijk dat deze jongen behoefte heeft om vaker buitenshuis te eten, wat zelden gebeurt wegens geldgebrek. Tegelijkertijd vertelt de jongen dat het niet erg is dat het gezin nooit uit eten gaat; hij probeert hiermee de gevolgen van de situatie zoals hij ze voelt te bagatelliseren door zichzelf – en de interviewer – te vertellen dat het wel meevalt. Zo stelt onder andere dezelfde jongen ook dat hij het in vergelijking met andere kinderen zo slecht nog niet heeft:

Jongen (13): *“Het is allemaal ook niet zo erg, ik bedoel we hebben gewoon eten, er zijn kinderen die hebben dat niet eens. Sommige kinderen in Marokko die hebben geen eten.”*

Jongen (11): *“We verhongeren niet ofzo. We hebben een huis en eten. Er zijn kinderen die echt geen eten hebben. Dat is voor ons niet zo. Het valt wel mee.”*

Door hun eigen sociaaleconomische situatie te relateren tot die van anderen maken zij de situatie waarin ze leven voor zichzelf draagbaar. Aan de andere kant laten kinderen uit dit gezin wel vallen het gevoel te hebben materiële spullen tekort te komen. Dit wordt voornamelijk zichtbaar wanneer er wordt doorgevraagd en ze de spullen die zij hebben vergelijken met die van leeftijdsgenootjes:

Jongen (9): *“Ik krijg altijd de oude kleren van mijn broer. En dat zijn weer oude kleren van mijn oudste broer. En in mijn klas, iedereen heeft nieuwe kleding, nieuwe spullen. Nieuwe schoenen, dat zou ik wel willen.”*

Jongen (13): “Maar als ik dan bij vrienden thuis ben ofzo. Dan zie je echt zo een grote tv, niet normaal. En dan denk ik ja dat wil ik ook wel. Of dan hebben ze een hoverboard, dat is dan zo cool. Daar mag ik dan wel op enzo maar ik wil er dan ook een.”

Meisje (7): “En bij bijvoorbeeld Havvagül, dan kunnen we kijken naar Beauty[nezz. Want zij heeft een eigen iPad.”

Uit bovenstaande citaten blijkt dat de kinderen van familie De Bruin zichzelf niet omschrijven als arm of structurele tekortkomingen ervaren. Ze hebben genoeg eten en een mooi huis om in te wonen, dat groter is dan het huis waar ze eerst in woonden, zo blijkt uit het interview met hun vader. Echter erkennen wel alle kinderen dat, wanneer ze zichzelf vergelijken met leeftijdsgenootjes, ze het gevoel hebben dat ze minder materiële spullen hebben dan anderen, maar wel veel meer dan kinderen in andere landen. Zij lijken zich bewust te zijn van de problematiek waarmee zij opgroeien en in bepaalde mate de gevolgen die dit heeft voor hun sociaaleconomische positie.

5.2.2 Familie De Wit

In tegenstelling tot de liefdevolle relatie die de kinderen van de familie De Wit hebben met hun moeder, is de relatie met hun vader niet aanwezig. Geen van de kinderen spreekt de vader nog die naar het buitenland is vertrokken. De oudste dochter van mevrouw De Wit voelt zich zelfstandig en werkt naast dat ze naar school gaat, om zoveel mogelijk dingen zelf te kunnen betalen. Zij geeft aan graag zo onafhankelijk mogelijk te zijn. Desalniettemin geeft ze ook aan regelmatig te weinig geld te hebben voor alledaagse activiteiten:

Meisje (15): “Ik ga mee naar het winkelcentrum. Ik heb geen geld om dingen te kopen. Het winkelcentrum dan kan ik tenminste nog mee. Als mijn vrienden naar de bioscoop gaan bijvoorbeeld, dan wordt het lastiger. Dan ga ik ook wel eens mee hoor, maar vaak heb ik daar geen geld voor.”

Ook de andere kinderen ervaren hier problemen mee, alhoewel in mindere mate. Dat komt omdat de jongere kinderen meer deelnemen aan gratis activiteiten zoals clubs bij het buurthuis of het bezoeken van de bibliotheek. Hierdoor kan beargumenteert worden dat zij minder problemen ervaren in het alledaagse leven als gevolg van opgroeien in een huishouden met problematische schulden. Een manier waarop deze jongere kinderen hun eigen sociaaleconomische situatie omschrijven heeft te maken met de staat van het huis waarin ze wonen:

Meisje (13): “Ik vind het niet fijn om ze [vrienden] uit te nodigen bij mij thuis. Het is altijd, een beetje rommelig. Nooit echt opgeruimd ofzo. En ook, we hebben niet zoveel thuis. Dan vraag ik of mijn vrienden wat willen drinken, maar dan is er niets.”

Meisje (10): “Daar [bij vrienden thuis] is meestal gewoon meer te doen. Het is ook bij ons soms een beetje vies en we hebben niet zo veel. Dus dan speel ik liever bij mijn vrienden thuis want zij hebben vaak een iPad en dan kunnen we spelletjes spelen.”

Deze citaten laten zien dat deze kinderen het gevoel hebben dat hun huis kleiner en minder voorzien is van spullen dan dat van vrienden, waardoor ze liever bij andere kinderen gaan spelen. Hiermee vergelijken zij hun eigen sociaaleconomische situatie met de perceptie die zij hebben van de situatie bij hun vrienden. Wanneer er gevraagd wordt of er dingen zijn die deze kinderen missen, geven ze allemaal aan dat ze wel eens wat vaker op vakantie zouden willen gaan. Het idee van op vakantie gaan wordt door deze kinderen zowel ervaren als nostalgie naar vroeger, als iets wat andere kinderen hebben en zij niet. Dit leidt wederom tot vergelijking:

Meisje (15): “Het voelt een beetje alsof alles daarvoor [de scheiding] een droom was. We waren blij, mijn ouders en mijn zusjes, we gingen op vakantie, hadden een fijn huis. Nooit problemen.”

Meisje (10): “Soms dan op school als de zomer voorbij is dan praat iedereen over oh ik ben naar Frankrijk en Spanje geweest ofzo. Elk jaar en soms dan denk ik wel, ik zou ook wel een keer willen gaan. Gewoon een keertje om te kijken hoe dat is.”

Meisje (13): “We zijn vroeger wel eens gegaan volgens mij (...). Dat zou ik wel graag willen, op vakantie gaan weer.”

In tegenstelling tot de familie De Bruin relateren deze kinderen zichzelf dus niet zozeer met andere kinderen in derdewereldlanden. Deze kinderen vergelijken zichzelf met kinderen die zij kennen, klasgenootjes en met tijden zoals ze vroeger zijn geweest. Vanuit deze elementen omschrijven zij de eigen sociaaleconomische situatie zoals zij dit ervaren.

5.2.3 Familie De Zwart

De kinderen van de familie De Zwart kenmerken zich door een ongeëvenaarde hoeveelheid respect die zij hebben voor hun moeder. Ze vinden allen dat hun moeder hen vooropstelt en haar best doen om het zo aangenaam mogelijk te maken. Hierdoor ervaren ze het gezin dan ook als hecht. Desondanks hebben de kinderen het gevoel wel dingen te missen in hun leven, die andere kinderen wel hebben:

Meisje (9): “mijn beste vriendinnetje ze zit op paardrijden. Dat zou ik zo graag willen daar ben ik wel een beetje jaloers op.”

Jongen (11): “Iedereen in mijn klas heeft een iPhone of Samsung. Een smartphone en ik niet. En dan denk ik wel eens van hallo dat wil ik ook.”

Jongen (16): “Ik vind het niet eerlijk. Bij mij op school zijn zoveel mensen die krijgen alles, alles wat ze maar willen.(...) En dan vind ik het wel oneerlijk dat ik dat zelf moet betalen.”

Ook de kinderen van de familie De Zwart beschrijven hun eigen sociaaleconomische positie in relatie tot die van andere kinderen die zij kennen. Bij dit gezin gaat het echter niet enkel om materiële spullen die zij missen, maar ook het verrichten van culturele activiteiten zoals sporten. Zo geeft een zoon aan dat hij graag ook op basketbal zou willen maar dat dit te veel geld kost en laat het bovenstaande citaat zien dat ook de dochter er zo over denkt. Aan de andere kant hebben de jongere kinderen nog wel contact met hun

vader die elders woont. Hun vader heeft meer geld te besteden dan hun moeder en hierdoor begeven de jongere kinderen zich in een tweestrijd:

Meisje (9): *“Ik weet dat ik bepaalde dingen niet kan krijgen. Bij mama dan die ik bij papa wel kan krijgen. Zoals als ik nieuwe schoenen nodig heb. Maar dat is moeilijk want ik woon bij mama. Dus ik wil dan niet alles aan papa vragen want dan voel ik me alsof ik alleen maar spullen wil. Maar het zijn wel dingen die ik nodig heb.”*

Jongen (12): *“Hett is gewoon dat, ik weet dat het haar pijn zou doen. Want ze werkt veel en doet heel erg haar best. Maar ze heeft gewoon, onze vader hij kan ons gewoon wat meer spullen geven en dingen.”*

Deze citaten laten zien dat, ondanks dat ze bij hun moeder niet alles kunnen krijgen wat ze zouden willen hebben, ze voor materiële spullen wel bij hun vader terecht kunnen. Hierdoor hebben zij minder gevoelens van schaamte over hun materiële spullen wat invloed heeft op de manier waarop ze hun sociaaleconomische situatie omschrijven. Tegelijkertijd willen ze hun moeder niet kwetsen en durven ze hierdoor niet alles aan te nemen wat hun vader hun aanbiedt. Dit leidt tot een ambivalente positie en ervaring van hun eigen sociaaleconomische situatie. Dit geldt echter niet voor de oudste zoon, wie niets te maken wil hebben met zijn vader. Hij haalt zijn eigenwaarde – net als de andere oudste kinderen van de gezinnen – uit veel en hard werken. Voor deze jongen zijn de confrontaties van de financiële problematiek reëel:

Jongen (16): *“Er zijn wel eens van die mensen langsgekomen. Een deurwaarder en een politieagent. Voor als we de deur niet open wilden doen. Had ‘ie een soort heggenschaar bij zich. Ik was toen denk ik iets van 10 jaar. Ik schrok me dood, er stond opeens een man in ons huis en die ging toen alles wat we hadden opschrijven. Om te kijken wat het waard was.”*

Jongen (16): *“Iedereen heeft een Macbook. (...) Dan kan ik werken wat ik wil maar zo een Macbook blijft onbetaalbaar.”*

Uit bovenstaande citaat blijkt niet alleen dat deze jongen zijn sociaaleconomische situatie beschrijft door zichzelf te vergelijken met klasgenootjes, hieruit blijkt ook dat hij het gevoel heeft dat – hoe hard en hoe veel hij ook werkt – hij niet gelijk zal komen te staan aan zijn leeftijdsgenoten omdat de spullen die zij bezitten simpelweg te duur zijn. Hiermee omschrijft hij niet enkel zijn eigen sociaaleconomische situatie maar ook de uitzichtloosheid die dit met zich meebrengt, en welke gevolgen dit heeft voor zijn culturele vorming¹⁶.

5.2.4 Familie De Groen

De kinderen in het gezin De Groen hebben een minder goede relatie met hun moeder dan de kinderen uit andere gezinnen. Gelukkig hebben zij daarentegen wel een goede relatie met hun vader en zijn dan ook trots op het harde werk dat hij verricht voor het gezin. Door de moeizame relatie met hun moeder hebben de meiden echter zelden vrienden over thuis en gaan ze liever naar vrienden hun huis:

Meisje (12): “Mijn moeder is eigenlijk altijd thuis en dan is ze vaak dronken. Dan ga ik echt niet mijn vrienden uitnodigen thuis dan schaam ik me dood.”

Meisje (17): “Ik vind het wel lastig. Omdat mijn vader zo zijn best doet en het voelt alsof mijn moeder daar gewoon, dat allemaal wegneemt zeg maar. Alsof het niets waard is.”

Ook deze kinderen relateren hun sociaaleconomische situatie aan hoe thuis voor hen voelt. Echter gaat het hier niet om de staat van het huis, zoals bij de familie De Wit; het gaat om de associatie die zij hebben met thuis, namelijk hun moeder. Beiden hebben het gevoel dat de financiële problematiek waarin zij verkeren onder andere te maken heeft met de verslaving van mevrouw De Groen. Hiernaast erkennen zij van mening te zijn dat het gedrag van hun moeder niet normaal is en dat zij zich ervoor schamen. Ook dit is een manier waarop zij vormgeven aan hun eigen sociaaleconomische situatie, wederom door henzelf te vergelijken met anderen van hun leeftijd waarvan ze denken dat ze meer geld te besteden hebben:

¹⁶ Een uitgebreidere analyse is te vinden in paragraaf 3 van dit hoofdstuk.

Meisje (12): “Hun leven is perfect volgens mij. Hebben alles wat ze willen en kunnen alles doen wat ze willen. Dat zou ik wel willen maar daar ga ik nooit bij horen.”

Meisje (17): “We [school] zijn naar Athene gegaan voor twee weken en dat kostte meer geld dan mijn ouders hadden maar ik wilde wel mee. Dus zelf een deel betaald.

Vraag: Wat vind je daarvan?

Meisje (17): “Weet ik niet. Het is gewoon, ik wil dan mee. Het is niet eerlijk want andere mensen uit m'n klas gaan mee en krijgen dan honderden euro's mee als zakgeld.”

Naast het feit dat ze veel moet werken om mee te kunnen doe aan activiteiten die voor klasgenoten vanzelfsprekend zijn vergelijken deze kinderen minder vaak met anderen dan de andere geïnterviewde kinderen. Ze halen veel steun uit elkaar en hun vader om de financiële situatie een plaats te kunnen geven en kijken, net als de meeste kinderen uit de andere gezinnen, positief naar de toekomst.

5.2.5 Samenvatting en conclusie

Hoe de kinderen uit de verschillende gezinnen hun eigen sociaaleconomische positie beleven en verwoorden komt op sommige vlakken overeen. Zo geeft de meerderheid van de kinderen aan minder materiële spullen te hebben dan leeftijdsgenoten en minder vaak op vakantie te gaan. Hiernaast gaan voor de meerderheid van de kinderen hierbij gevoelens van schaamte en jaloezie samen. Hierdoor gaan ze vaak bij vrienden spelen waar meer spullen zijn en waar ze niet worden geconfronteerd met de financiële problematiek waar zij dagelijks deel van uitmaken. Bijna alle kinderen verwoorden en omschrijven hun eigen sociaaleconomische positie in een vergelijking met andere kinderen en zien zichzelf als materieel gedepriveerd omdat zij minder hebben dan deze andere kinderen. Enkele kinderen uit het gezin De Bruin relativeren echter in positieve zin en stellen dat hun situatie integendeel meevalt wanneer dit wordt vergeleken met kinderen die opgroeien in bijvoorbeeld Afrika.

Hiernaast is ook de grootte van het huis van belang wanneer wordt gekeken naar de verwoording van hun eigen sociaaleconomische situatie. Zo wordt duidelijk dat de

kinderen uit het gezin De Bruin in een groter huis leven. Ondanks dat dit de hoofdoorzaak is van hun schulden en zij geen vrienden uitnodigen omdat meneer De Bruin overdag regelmatig slaapt, ervaren zij geen schaamte voor de plek waar ze wonen. In alle andere gevallen is dit wel het geval wegens uiteenlopende redenen: zo geven kinderen aan dat het altijd vies is thuis, of juist dat hun moeder altijd thuis is, waar zij zich voor schamen. Weer andere kinderen geven aan zich in een ambivalente positie te bevinden en ontlennen hieraan hun positie. Al deze gevoelens en perspectieven dragen bij aan de verwoording van hun sociaaleconomische positie en de manier waarop zij het opgroeien ervaren. Concluderend is het niet mogelijk om de wijze waarop zij dit verwoorden te generaliseren omdat dit per gezin verschilt.

5.3 Culturele vorming

In deze paragraaf wordt het perspectief van kinderen zelf in verband gebracht met de ontwikkeling van hun van normen en waarden, evenals met gedragspreferenties die mogelijk als coping mechanismen kunnen dienen in het leven als onderdeel van een gezin met problematische schulden, of zelfs als preventiemechanismen die in de toekomst de kans op het zelf ontwikkelen van problematische schulden kunnen beperken. Door het invullen van de matrixtabellen¹⁷ is een samenvattende weergave beschikbaar van de aanwezige coping mechanismen in elk gezin en kunnen deze in verband worden gebracht met de ontwikkeling van hun belichaamde, geobjectiveerde en geïnstitutionaliseerde staat. Op basis van deze tabellen is wederom per gezin een analyse gemaakt. In de volgende paragraaf zal er vanuit een conclusie antwoord worden gegeven op de verdiepende hoofdvraag.

5.3.1 Familie De Bruin

Belichaamde staat

De oudste zoon van de familie De Bruin is een energieke jongen die op te vroege leeftijd volwassen aan het worden is. De wijze waarop het opgroeien in een huishouden met problematische schulden invloed heeft op zijn culturele vorming is divers. Zo wordt snel

¹⁷ De weergave van deze matrixtabellen is te vinden in paragraaf 8.1.

duidelijk dat deze jongen de rol van ouder op zich neemt tegenover zijn jongere broertjes en zusjes maar ook voor zijn moeder, omdat zijn vader veel aan het werk is:

Jongen (13): *“Nee mijn vader werkt en als hij thuis is, is hij moe. Ik laat hem dan ook maar met rust want hij werkt zo hard. (...) Het is wel oké, je went eraan. En weet je ik ben de oudste dus ik heb liever dat ik het zie dan mijn zusje of broertjes. (...) Ik wil gewoon 15 zijn zodat ik kan werken, ik hoop dat het dan beter gaat. En als mijn broertje ook opgroeit, gaat het nog beter want dan kunnen we allemaal helpen.”*

Uit bovenstaande citaat blijkt dat deze jongen het belang van werken heel belangrijk vindt, evenals een positieve blik op de toekomst. Dit zijn normen en waarden die hij heeft overgenomen van zijn ouders, specifiek van zijn vader. Tevens laat dit citaat zien dat hij zich bewust is van de financiële situatie waarin zijn familie zich bevindt. De assertiviteit die hij toont laat zien dat zijn approach temperament overheerst als persoonlijke dimensie. Deze manieren van handelen laten zien dat zijn culturele vorming in zekere mate bepaald wordt door de waarde die zijn vader geeft aan hard werken en een positief toekomstbeeld, evenals persoonlijke kenmerken. Er is bij hem geen sprake van aangeleerde hulpeloosheid. Tevens laat dit zien een positief toekomstbeeld voor hem een coping mechanisme is en draagt bij aan het omgaan met het opgroeien in een huishouden waar schuldenproblematiek overheerst. Het feit dat deze jongen de rol van zijn absente vader gedeeltelijk probeert over te nemen valt ook zijn broertje op:

Vraag: *Zijn er dingen waarvan je het gevoel hebt dat je ze liever aan mama vraagt dan aan je broer? Of juist andersom?*

Jongen (9): *“Ehm ik weet niet. Soms dan is mama boos, dan vraag ik dingen aan mijn broer. Hij doet niet zo vaak boos”.*

Niet alleen neemt de broer de rol van de vader op, hij probeert ook nog eens volwassen te zijn en niet boos te worden op zijn broertje. Als gevolg hiervan zien zijn jongere

broertjes en zusje hem als oudere, iemand die zij bijna gelijkstellen aan hun ouders. Doordat zij hem als voorbeeld zien internaliseren zij normen en waarden, ofwel gedragscodes van hem. Het concept van parentificatie als coping mechanisme is echter niet terug te vinden bij de andere kinderen van de familie De Bruin, evenals de drang om te werken. Dit laat zien dat de gehanteerde coping mechanismen als gevolg van het opgroeien in een huishouden met problematische schulden, de meeste invloed uitoefenen op de vorming van de belichaamde staat bij het oudste kind, in tegenstelling tot de andere kinderen. Desondanks maken deze andere kinderen zich wel zorgen om hun ouders:

Jongen (11): *“Ze [ouders] hebben het soms zo moeilijk. Dat zie je dan ook aan hun. Dat is, ja dat is dan pijnlijk. Ik wil ze dan helpen. (...) Mijn vader hij ziet er soms zo moe uit. Als we dan weer een keer op vakantie zouden gaan, zou hij er misschien wat minder moe uitzien.”*

Jongen (9): *“Hij [broer] zegt dan dat ik mij er niet mee moet bemoeien. Dus dat doe ik dan ook niet. Als hij zo tegen mij doet.”*

De wijze waarop deze jongen omgaat met de situatie laat zien dat hij de normen en waarden overneemt van zijn broer, in dit geval het zich zorgen maken over zijn ouders en de daarbij horende problematiek. In dit geval heeft het gehanteerde coping mechanisme situatie invloed op de vorming van de belichaamde staat. Anderzijds wordt uit het andere bovenstaande citaat ook duidelijk dat dit bij het andere kind niet het geval is.

Geobjectiveerde staat

Ondanks dat de oudste zoon van de familie De Bruin zich in gedachte bezighoudt met werken in de toekomst, houdt hij zich vanwege zijn leeftijd nog niet bezig met andere verantwoordelijkheden. Zo voelt hij zich – naast het verantwoordelijk zijn voor zijn broertjes en zusje – niet verantwoordelijk voor het huishouden of kopen van spullen. Bovendien krijgt hij benodigdheden voor het uitvoeren van sportactiviteiten:

Jongen (13): “Als ik bijvoorbeeld nieuwe voetbalschoenen nodig heb. Dan krijg ik die wel maar niet zomaar, dan moet ik wel zeuren maar uiteindelijk lukt het wel”.

Jongen (11): “Ik heb soms wel een beetje kapotte schoenen. Ik krijg die dan van mij broer omdat hij ze niet meer past. Maar dan zijn ze wel al kapot. En dan doe ik ze aan en dan word ik gepest”.

Bovenstaand citaat laat zien dat niet alle kinderen in dit gezin evenveel sportattributen hebben. Het ene kind krijgt met enige moeite schoenen om te voetballen, waar het andere kind hier meer moeite mee ervaart. Niet alleen heeft dit invloed op zijn gebrek aan spullen, hij wordt er ook door gepest door andere kinderen. Door middel van dit pesten willen deze kinderen laten zien dat hij niet hoort bij hun culturele groep, zoals ook Bourdieu (1989) dit omschrijft. Tegelijkertijd wil hij middels nieuwe schoenen een bepaalde maatschappelijk status projecteren op zijn leeftijdsgenoten zodat hij bij de culturele groep kan horen. Dit kan worden gezien als het hanteren van een te hoge levensstandaard en laat zien dat op deze manier omgaan met de situatie de vorming van zijn geobjectiverde staat beïnvloed. Tevens hebben de jongste kinderen, in tegenstelling tot hun broers, niet de mogelijkheid tot het verrichten van sportactiviteiten bij een vereniging. Ondanks dat hij graag bij een vereniging zou willen voetballen en zij graag op dansles zou willen is dit niet mogelijk vanwege de financiële situatie. De berusting die zij echter vinden in het accepteren van de situatie laat zien dat de verscheidenheid aan gehanteerde coping mechanismen de geobjectiverde staat van hun culturele vorming verschillend beïnvloed, niet vanwege een gebrek aan spullen maar vanwege een gebrek aan mogelijkheden tot activiteiten.

Geïstitutionaliseerde staat

Wanneer er wordt gekeken welke invloed het opgroeien in een huishouden met problematische schulden heeft voor de vorming van de geïstitutionaliseerde staat bij de kinderen van de familie De Bruin, blijkt dat zij zich – in tegenstelling tot de kinderen uit de andere gezinnen – niet bezighouden met hun toekomst met betrekking tot het behalen van diploma's. Er wordt niet gesproken over goed uitgekiemde toekomstplannen waarbij uitgebreid is nagedacht over realistische mogelijkheden op de lange termijn. Dit is niet

goed of fout, echter zegt dit wel iets over de mate waarin het opgroeien in deze specifieke context invloed uitoefent op de vorming van de geïnstitutionaliseerde staat. Een mogelijke verklaring voor het feit dat de attitudes en verwachtingen ten aanzien van scholing als drager voor het eigen toekomstperspectief niet overeen komen met de kinderen van de familie De Bruin, is simpelweg hun leeftijd. De andere kinderen die hier wel uitgebreid over hebben verteld zijn immers allemaal ouder.

5.3.2 Familie De Wit

Belichaamde staat

De kinderen van de familie De Wit hanteren verschillende coping mechanismen in hun dagelijks leven als onderdeel van een huishouden met problematische schulden, die van invloed zijn op de vorming van hun belichaamde staat. Wederom is opvallend dat het oudste kind van de familie de rol van ouder overneemt:

Meisje (15): “Als ik nieuwe spullen wil dan koop ik die zelf. Met mijn eigen geld. En ik geef haar [moeder] wel eens geld, als er geen eten is. Maar dat zeg ik niet tegen mijn zusjes, ik wil niet dat ze denken dat mijn moeder het niet kan ofzo. Maar ik help wel eens op die manier.”

Uit bovenstaand citaat blijkt dat dit kind niet alleen de rol van de – in dit geval – absente vader opneemt door haar eigen spullen te kopen, tevens helpt ze haar moeder door geld te geven. Het belangrijk vinden van voor zichzelf kunnen zorgen en de waarde van geld inzien is tevens een gedragsnorm die zij heeft overgenomen door de noodzaak om op jonge leeftijd verantwoordelijk te zijn. Het accepteren van de situatie en tevens het nemen van verantwoordelijkheid – voor zichzelf, maar ook haar moeder en zusjes – kan gezien worden als haar gehanteerde coping mechanisme. Deze assertiviteit, te relateren aan de approach temperament dimensie van persoonlijkheid, laat zien dat zij eerder geneigd is om de realiteit onder ogen te zien. Dit zit deels in haar persoonlijkheid, maar komt ook voort uit de situatie waarin zij opgroeit. Deze wil om verantwoordelijkheid te nemen is ook bij haar jongere zusjes terug te vinden. Een ander belangrijk gevolg voor alle kinderen van de familie De Wit is de band die zij als gezin met elkaar hebben. Zo geven zij allen aan dat een positief gevolg van de situatie is dat zij als gezin hecht zijn en dat ze elkaar

beter kennen. Door deze toename van respect voor elkaar hechten zij dan ook meer waarde aan de van elkaar geïnternaliseerde normen en waarden. Tevens blijkt hierdoor het belang van opvoeding en persoonlijkheidsfactoren groot te zijn in vergelijking met omgevingsfactoren. Hierdoor is het mogelijk te stellen dat, als gevolg van de specifieke context waarin zij opgroeien, de vorming van hun belichaamde staat en de daarbij horende gedragscodes wel degelijk worden beïnvloed door het opgroeien in een huishouden met problematische schulden.

Geobjectiveerde staat

Wanneer er wordt gekeken naar de invloed op de geobjectiveerde staat is het van belang de vraag te stellen of deze kinderen door hun specifieke situatie minder deel kunnen nemen aan culturele of sportieve activiteiten en waar zij hun vrije tijd spenderen. Opvallend is dat alle kinderen aangeven buitenshuis te zijn in hun vrije tijd als gevolg van de situatie waarin zij opgroeien:

Vraag: *Waarom spreek je daar [bij vrienden] dan af?*

Meisje (10): *“Omdat ja daar is meestal gewoon meer te doen. Het is ook bij ons soms een beetje vies en we hebben niet zo veel. Dus dan speel ik liever bij mijn vrienden thuis want zij hebben vaak een iPad en dan kunnen we spelletjes spelen.”*

Meisje (13): *“Ik vind het niet fijn om ze [vrienden] uit te nodigen bij mij thuis. Het is altijd, een beetje rommelig. Nooit echt opgeruimd ofzo. En ook, we hebben niet zoveel thuis. Dan vraag ik of mijn vrienden wat willen drinken, maar dan is er niets.”*

Uit bovenstaand citaat blijkt dat deze kinderen zich dusdanig schamen voor hun financiële situatie dat zij ervoor kiezen om de confrontatie middels vrienden geheel te ontwijken, door bij anderen thuis te spelen. Deze kinderen zijn zich bewust van de financiële situatie, ook al wil hun moeder hier niet met hen over praten. Als gevolg hiervan accepteren kinderen de financiële situatie, zelfs als dit betekent dat zij hierdoor niet kunnen deelnemen aan een verscheidenheid van activiteiten:

Meisje (10): “Ik zou heel graag piano willen kunnen spelen. Dat is zo mooi. Dat zou ik heel graag willen doen.”

Vraag: En kan dat niet?

Meisje (10): “Ik denk het niet. Ik durf het niet zo goed te vragen. Omdat we nooit, er is nooit echt iets. Dus dan durf ik dat niet te vragen want het is best wel veel geld denk ik.”

Doordat dit jonge meisje zich bezighoudt met de problematiek van haar moeder, kan zij niet deelnemen aan activiteiten die zij graag zou willen doen. Wel berust zij zich in de situatie als wijze van coping. Dit geldt ook voor haar zussen en laat zien dat coping mechanismes die zij hanteren wel degelijk invloed uitoefenen op de vorming van hun geobjectiveerde staat. Daarnaast is een veel voorkomende manier van omgaan met deze situatie een voor zichzelf voorspoedigere toekomst voor ogen hebben en dit is ook bij deze kinderen het geval. Door dingen voor zichzelf te willen bemachtigen in de toekomst – zowel het gaan van op vakantie als het hebben van een mooi huis – vertellen zij zichzelf dat het in de toekomst alleen maar beter kan worden als coping mechanisme, en zelfs als preventie mechanisme.

Geïstitutionaliseerde staat

Tijdens de interviews met de kinderen van de familie De Wit wordt al snel duidelijk dat ze goed voor ogen hebben wat ze later willen doen. Ondanks dat het uiteenlopende beroepen zijn, willen deze kinderen onder andere door het behalen van diploma's zichzelf een ander toekomstperspectief bieden. Hiermee komt de verwachting ten aanzien van scholing als drager voor dit toekomstperspectief overeen met die uit het theoretisch kader:

Meisje (15): “Ik ga het wel anders aanpakken, later. Ik wil niet dat mijn kinderen en ik in zo een situatie terechtkomen. Ik denk dat het belangrijk is om eerst te sparen en voor te bereiden op dit soort dingen. Dat weet ik wel, dat ik dat ga doen.”

Dit meisje weet goed wat ze wil doen later en welke middelen zij nodig heeft om dit te bereiken. Hieruit blijkt dat forward looking, zoals beschreven door Walker (1996), niet enkel een coping mechanisme is dat gehanteerd wordt door volwassenen, maar ook door kinderen. Tegelijkertijd maakt zij zich ook druk om haar jongere zusjes en vindt het belangrijk dat ook zijn hun school afmaken. Dit is wederom een vorm van parentificatie, waarin zij de verantwoordelijkheid neemt over haar jongere zusjes, als gehanteerde coping mechanisme. Tevens laat dit citaat zien dat haar culturele ontwikkeling beïnvloed wordt door dit preventie mechanisme dat zij hanteert, waarin zij het belangrijk vindt in de toekomst te voorkomen dat zij in eenzelfde problematische situatie terecht komt als waarin zij zelf opgroeit. Hieruit komt naar voren dat de ontwikkeling van haar geïnstitutionaliseerde staat wordt beïnvloed door het opgroeien in een huishouden met problematische schulden.

5.3.3 Familie De Zwart

Belichaamde staat

De kinderen van de familie De Zwart hebben, net als de familie De Wit, een goede relatie met hun moeder. Deze hechte relatie komt deels door de financiële situatie en heeft als gevolg veel respect voor elkaar. Hierdoor nemen de kinderen van de familie De Zwart de normen en waarden die mevrouw De Zwart heeft over, op positieve wijze:

Jongen (16): *“Mijn moeder, ze is een doorzetter. Dat had ik vroeger niet helemaal door maar dat is wel zo. (...) Ik heb daar heel veel respect voor ik heb zo meteen mijn VWO dat zijn kansen die ze nooit heeft gehad. En ze is altijd positief. Ja ik heb daar veel respect voor en daardoor hebben we ook wel een goede relatie.”*

Jongen (16): *“Stel je voor dat er iets kapot gaat in het huis. Iets groots en mijn moeder kan het niet betalen, of voor een deel niet. Dan kunnen we allemaal heel moeilijk gaan doen over dingen en dat er geen geld is voor eten ofzo. Maar als ik dan kan helpen als ik dan 100 euro kan geven en alles is weer goed, dan doe ik dat graag. Dus voor dat soort dingen, en voor later.”*

Vraag: *Later?*

Jongen (16): *“Ja als ik ga studeren wil ik uit huis. Dan wil ik gewoon voor mezelf een plek. Daar moet je ook geld voor hebben.”*

Dit citaat laat zien dat deze jongen bepaalde overtuigingen heeft. Zoals in het theoretisch kader is besproken kan er bij mensen met problematische schulden sprake zijn van aangeleerde hulpeloosheid (Tiemeijer, 2016; Abrahamson, Seligman & Teasdale, 1978). In dit geval laat echter de doorzettingskracht van zijn moeder aan hem zien dat hij niet de moed op moet geven. Tevens wordt duidelijk dat deze jongen werkt en geld spaart voor huiselijke dingen. Hieruit blijkt dat ook hij de rol van ouder op zich neemt en de daarbij horende verantwoordelijkheid en dus parentificatie wederom een rol speelt. Daarnaast spaart hij geld voor als hij gaat studeren – een gedragsnorm die hij ook van zijn moeder heeft overgenomen: zij is immers op jonge leeftijd naar Nederland gekomen om een zo goed mogelijke toekomst voor zichzelf te waarborgen. Tegelijkertijd laat bovenstaand citaat zien dat hij de hoop heeft het later beter te doen dan zijn ouders. Dit alles laat zien dat de coping mechanismen die hij hanteert in het dagelijks leven door de specifieke context waarin hij opgroeit, wel degelijk de vorming van zijn belichaamde staat beïnvloeden.

Geobjectiveerde staat

Een belangrijke en vaak gehanteerde coping mechanisme van de kinderen van de familie De Zwart is het accepteren van de situatie waarin zij als familie verkeren en de daarbij horende gevolgen. Gerelateerd hieraan is de mogelijkheid tot maatschappelijke participatie. Hierbij is opvallend dat zelfs het jongste kind aanvoelt dat ze bepaalde dingen beter niet aan haar moeder kan vragen:

Meisje (9): *“Er zijn andere dingen die zijn belangrijker. Zoals eten. (...) Dus dan is het beter om het er maar gewoon niet over te hebben. En als ik iets echt graag wil dan kan ik het ook aan papa vragen.”*

Jongen (16): *“Toen ik naar de middelbare school ging, en al die rijke kinderen om me heen zag kon ik gewoon niet begrijpen waarom wij dat niet hadden. Maar nu, eigenlijk nooit meer. Het is*

ook zo je accepteert de situatie, je leert ermee omgaan. Je kunt maar beter ermee leren omgaan dan altijd boos zijn erover. Dan wordt het er allemaal ook niet beter op.”

Kenmerkend aan de familie De Zwart is dat de jongere kinderen een goede relatie hebben met hun vader. Dit betekent dat wanneer zij het gevoel hebben iets echt nodig te hebben, zij dit aan hem vragen. Als gevolg hiervan ervaren zij minder gebrek aan materiële eigendommen zoals kleding en schoenen dan de andere geïnterviewde kinderen. Anderzijds houden zij zich bezig met het niet willen kwetsen van hun moeder, waardoor ook zij minder deelnemen aan sport- en cultuuractiviteiten dan dat zij eigenlijk zouden willen:

Meisje (9): *“Mijn beste vriendinnetje ze zit op paardrijden. Dat zou ik zo graag willen daar ben ik wel een beetje jaloers op.”*

Jongen (12): *“Ik zit dus op voetbal nu maar ik zou graag wel ook op basketbal zitten. (...) Maar mama zegt dat ik moet kiezen dus dan kies ik wel toch voetbal. Daar ben ik ook beter in.”*

Hieruit blijkt dat ook bij de kinderen van de familie De Zwart maatschappelijke participatie belemmerd wordt vanwege hun financiële situatie. Hierop volgt dat de vorming van de geobjectiverde staat wordt beïnvloed door de gehanteerde coping mechanismen en het opgroeien in een huishouden met problematische schulden. Bij de jongere kinderen is dit echter minder het geval omdat zij voor financiële middelen ook bij hun vader terecht kunnen. Zo stelt de oudste zoon wel degelijk te voelen dat hij minder cultuurgoederen heeft dan klasgenoten:

Jongen (16): *“Iedereen heeft een Macbook, scooter. Dure jassen schoenen alles allemaal dat soort dingen. Dan kan ik werken wat ik wil maar zo een Macbook blijft onbetaalbaar.”*

Hieruit blijkt dat deze jongen het gevoel heeft dat, hoe hard hij ook werkt, hij op dit moment in zijn leven niet dezelfde cultuurgoederen zal bezitten als zijn leeftijdsgenoten. Bij hem heeft de geobjectiveerde staat wel betrekking op cultuurgoederen die status projecteren. Deze berusting als coping mechanisme laat zien dat het opgroeien in een huishouden met problematische schulden voor deze jongen wel zeker invloed uitoefent op de vorming van zijn geobjectiveerde staat.

Geinstitutionaliseerde staat

Net als de oudste dochter bij de familie De Wit heeft ook de oudste zoon bij de familie De Zwart de neiging om zijn eigen toekomst rooskleuriger in te zien dan het leven nu. Ook dit is een coping mechanisme en de weg hiernaartoe kan gezien worden als een preventie mechanisme en als looking forward (Walker, 1996). Daarentegen geven de andere kinderen aan dat wanneer zij iets nodig hebben dat van hun vader krijgen:

Jongen (16): *“Ik heb geleerd dat ik dit zeker niet wil voor mijzelf later. Ik wil een baan, en dan geld verdienen en dat sparen, en een huis kopen. Ik wil niet in deze onzekerheid zitten als ik zelf kinderen heb ooit. Ik weet in ieder geval goed wat ik niet wil.”*

Jongen (12): *“Iedereen in mijn klas heeft een iPhone of Samsung. Een smartphone en ik niet. En dan denk ik wel eens van hallo dat wil ik ook. Maar mijn vader zegt dat volgend jaar als ik naar de middelbare school ga dat ik het dan krijg omdat ik dan verder moet fietsen. Dus het valt wel mee.”*

De andere kinderen zijn minder gefixeerd op hun toekomst dan de oudste zoon. Dit komt overeen met de andere geïnterviewde jongere kinderen. Anderzijds hebben ook zij toekomstdromen en geven zij aan voor hun moeder te willen zorgen, een groot huis te kopen als ze dat kunnen en het belang van school in te zien. In deze zin heeft het opgroeien in een huishouden met problematische schulden dus niet enkel effect op de vorming van de geïnstitutionaliseerde staat bij de oudste zoon, maar heeft het effect bij alle kinderen bij de familie De Zwart, omdat zij allen bezig zijn met hun toekomst als coping mechanisme die bijdraagt aan het leven in deze context.

5.3.4 Familie De Groen

Belichaamde staat

Net als de andere geïnterviewde kinderen vindt ook bij de oudste dochter van de familie De Groen parentificatie plaats als coping mechanisme. Zo stelt zij dat ze de verantwoordelijkheid heeft over haar zusje wanneer haar vader niet thuis is:

Meisje (17): “Soms moet ik m’n zusje meenemen. (...) Het is ook zielig want m’n vader is dan aan het werk en m’n moeder is dan, ja die is dan dronken en dan ben ik niet thuis dus dan reageert ze het af op mijn zusje. Dat is zielig dus dan neem ik haar maar mee. Terwijl ik daar helemaal geen zin in heb maar dat is niet anders. (...) Dan praten we ook want ze is dan vaak verdrietig. Dat vind ik wel heel erg, dat doet me wel pijn. Maar ze komt er wel ze doet ook havo, even volhouden en dan zo meteen wordt alles beter.”

Meisje (17): “We [school] zijn naar Athene gegaan voor twee weken en dat kostte meer geld dan mijn ouders hadden maar ik wilde wel mee. Dus zelf een deel betaald.”

Uit bovenstaand citaat blijkt dat de culturele vorming van dit meisje op verschillende manieren wordt beïnvloed vanwege de specifieke context waarin zij opgroeit. Niet alleen voelt ze zich verantwoordelijk voor het welzijn van haar zusje, ze neemt ook de taak van ouder over door met haar te praten en zich bezig te houden met haar educatieve toekomst. Tegelijkertijd speelt zij actief in op de situatie door zelf haar eigen reis te betalen. Deze energie en assertiviteit, wederom te linken aan approach temperament, is een uiting van haar belichaamde staat. Echter is het niet mogelijk vast te stellen welke coping mechanismen wel gehanteerd worden door het opgroeien in een huishouden met problematische schulden en niet door de verslaving, en andersom. Het is dan enkel ook mogelijk te stellen dat de vorming van haar belichaamde staat wordt beïnvloed door de coping mechanisme die zij hanteert als gevolg van het opgroeien in een huishouden met problematische schulden mits hier met een kanttekening naar wordt gekeken.

Vraag: Als je iemand zou moeten kiezen die je voorbeeld is, wie zou dat dan zijn?

Meisje (17): “Dan zou ik de moeder van mijn beste vriendin kiezen. (...) Zij komt uit een gezin met veel kinderen, arm opgegroeid, en die is nu directrice bij een of ander bedrijf. Daar heb ik zoveel respect voor als het je niet is aan komen waaien zeg maar en het dan toch lukt om het zo ver te schoppen. Dat vind ik wel, dat is wel een voorbeeld voor mij. Ik hoop dat ik op een dag ook zo ver ben gekomen.”

In bovenstaand citaat komt naar voren dat dit meisje de gedragscodes en daarbij horende normen en waarden overneemt van iemand die zij respecteert, in dit geval de moeder van haar beste vriendin. Hierin komt het belang van omgevingsfactoren voor de culturele vorming naar voren. Zij impliceert dat de mate van respect die zij waarborgt voor deze vrouw minder zou zijn wanneer zij zelf zou opgroeien in een andere context. Hiernaast geeft zij ook aan dat zij het gevoel heeft dat haar identiteit gevormd is door de situatie. Zo stelt zij dat ze heeft leren omgaan met geld, een implicatie dat ook dit een voorbeeld is van gedragsnormen die zij belangrijk vindt wegens de context waarin zij is opgegroeid. Tevens blijkt berusting in de situatie een coping mechanisme te zijn die zij hanteert en welke de vorming van haar belichaamde staat beïnvloed.

Geobjectiverde staat

Het missen van cultuurgoederen als kenmerk van de geobjectiverde staat, uit zich bij de oudste dochter van de familie De Groen in iets substantieels, namelijk een goedwerkende laptop:

Meisje (17): “Ik zou een MacBook willen. Ik heb nu een oude [laptop] van mijn tante maar die is zo langzaam.”

Ditzelfde gegeven kwam terug tijdens het interview met de oudste zoon van de familie De Zwart en laat zien dat zij waarde hechten aan materiële eigendommen waarmee een bepaalde maatschappelijke status kan worden geprojecteerd op anderen op hen heen. Dat dit momenteel niet lukt vanwege een gebrek aan deze eigendommen, laat zien dat zij een te hoge levensstandaard ambiëren (Tiemeijer, 2016). Dit komt overeen met de literatuur, echter lossen zij dit op door zo zelfredzaam mogelijk te zijn. Dit coping mechanisme laat

zien dat hun geobjectiveerde staat wel degelijk wordt beïnvloed door het dagelijks leven in een huishouden met problematische schulden. Zo beschouwd zij het hebben van een bijbaan als belangrijk, vanwege verschillende doeleinden:

Meisje (17): “Ik vind het gewoon belangrijk dat ik geld heb. En dat krijg ik niet van mijn ouders ofzo dus dan werk ik veel. (...) Mijn vader had laatst geen geld om te tanken. En als hij niet kan tanken kan hij niet werken. Dus toen gaf ik hem geld.”

Uit bovenstaand citaat blijkt niet alleen dat zij werkt op zichzelf te voorzien, ze werkt ook om haar ouders te kunnen helpen rond te komen. Hiermee laat zij zien dat niet het kopen van cultuurgoederen voor zichzelf maar het overleven van haar – en haar familie – voor haar een centrale positie inneemt. Dit houdt in dat de vorming van haar geïnstitutionaliseerde staat dusdanig beïnvloed wordt door het opgroeien in een huishouden met problematische schulden dat zij meer waarde hecht aan het simpelweg overleven dan het kopen van dure cultuurgoederen zoals leeftijdsgenoten.

Geïnstitutionaliseerde staat

Zoals al eerder is beschreven houdt de oudste dochter van de familie De Groen zich bezig met de educatieve toekomst van haar jonge zusje. Daarnaast heeft zij ook voor zichzelf een duidelijk beeld over haar toekomst:

Vraag: Als je andere kinderen met niet zoveel geld een tip zou mogen geven, wat zou dat dan zijn?

Meisje (12): “Zorg dat je later meer geld verdient en ga naar school.”

Vraag: Wat zou je later willen worden?

Meisje (17): “Advocaat. Dan beslis je of mensen goede of slechte dingen doen. En je verdient er veel geld mee.”

Uit bovenstaand citaten blijkt dat ook het verdienen van voldoende geld een prioriteit is bij het gewenste toekomstbeeld. Met voldoende geld hopen zij dan ook meer materiële spullen te kunnen vergaren dan waarmee zij zelf zijn opgegroeid. Hiermee is de hoop op een betere toekomst een belangrijk coping mechanisme en tevens preventie mechanisme, wordt wederom bevestigd dat forward looking zoals beschreven door Walker (1996) ook voor kinderen opgaat. Immers wil zij middels diploma's deze betere toekomst voor zichzelf waarborgen en zijn de attitudes en verwachtingen ten aanzien van scholing als drager voor het eigen toekomstperspectief van belang. Hierdoor kan gesteld worden dat de vorming van de geïnstitutionaliseerde staat beïnvloed wordt bij de kinderen van de familie De Groen door de coping- en preventiemechanismen die zij hanteren, als gevolg van de financiële situatie waarin zij opgroeien.

5.4 Conclusie

In deze paragraaf wordt getracht een antwoord te geven op de verdiepende hoofdvraag: welke specifieke betekenis heeft het opgroeien in een huishouden met problematische schulden voor (gevoelens over normen en waarden in) de eigen culturele vorming bij deze kinderen, in het bijzonder de disposities en preferenties die een rol kunnen spelen in de preventie van- en omgang met schulden? Door middel van het invullen van de matrixtabellen is op een systematische wijze gekeken bij welke gezinnen de veelvoudig terugkerende thema's aan bod zijn gekomen. Hierdoor is het mogelijk een antwoord te geven op de verdiepende vraag en te analyseren welke betekenis en invulling de jonge respondenten geven aan hun eigen culturele vorming.

Ondanks dat er vanzelfsprekend ook verschillen zijn tussen de gezinnen (en tussen de kinderen binnen gezinnen), zijn er ook zeker overeenkomsten. Een terugkerend element bij alle oudste kinderen van de gezinnen is dat zij zelf de rol van ouder overnemen en de daarbij horende normen en gedragscodes internaliseren. Tegelijkertijd hebben alle oudste kinderen een drang om te werken, in alle gevallen door op dit moment een bijbaan te hebben of te ambiëren. Deze vorm van verantwoordelijkheid als combinatie door de wil om te werken én de rol van de ouder overnemen zijn gehanteerde coping mechanismen bij alle oudste kinderen. Deze actieve vorm van inspelen op de situatie door hun gedrag en houding, laat zien dat de approach temperament als dimensie van persoonlijkheid sterk overheerst in vergelijking met avoidance temperament bij deze kinderen. Dit is dan ook een onderdeel van hun culturele vorming die zeker samenhangt

met het opgroeien in een huishouden met problematische schulden en de wijze waarop zij hiermee omgaan sterk beïnvloed.

Zowel de jongere als oudere kinderen gaan om met de situatie door voor zichzelf een betere toekomst te visualiseren en laten ook merken dat zij bepaalde waarden die zij hebben, juist door de financiële situatie waarin zij opgroeien, extreem belangrijk vinden. Deze attitudes en verwachtingen ten aanzien van scholing laten dan ook zien dat forward looking, zoals omschreven door Walker (1996), niet enkel een gehanteerd coping mechanisme is bij volwassenen, maar ook bij kinderen. Daarnaast geeft de helft van de kinderen aan waarden die zij belangrijk vinden over te nemen van anderen; dit varieert van ouders van vrienden tot vrienden zelf. Kenmerkend is dat geen van de kinderen het idee van aangeleerde hulpeloosheid overnemen, zoals de verwachting was vanuit de theorie. Dit inzicht naar aanleiding van hun narratief is belangrijk, omdat dit laat zien dat kinderen mogelijk helemaal niet zo hulpeloos en afhankelijk zijn zoals wij volwassenen wellicht vaak denken.

Concluderend is het mogelijk te stellen dat de coping- en preventiemechanismen die zij hanteren, beïnvloed worden door het opgroeien in een huishouden met problematische schulden en dat deze de culturele vorming weer beïnvloeden. De wijze waarop deze vorming wordt beïnvloed is echter verschillend per gezin en occasioneel per kind.

Een belangrijke vraag die gesteld dient te worden om te onderzoeken of deze kinderen gevoelens van gemis ervaren in hun culturele vorming, is of deze kinderen sporten en andere culturele activiteiten verrichten. Hieraan gelinkt is het belang dat zij zelf stellen bij het vergaren van cultuurgoederen, zoals het kopen van dure materiële eigendommen of een groot huis in de toekomst, en de maatschappelijke participatie die mogelijk wordt belemmerd door het opgroeien in een huishouden met problematische schulden. Wanneer gekeken wordt hoe de kinderen hierover denken blijkt al snel dat er verschillen en overeenkomsten zitten tussen de kinderen en de families. Zo geeft geen enkel kind dat werkt aan dat zij werken om dure spullen voor zichzelf te kopen; eerder om hun ouders te helpen op financieel gebied. Tegelijkertijd geven veel kinderen wel aan dat zij het belangrijk vinden om in de toekomst meer te bezitten dan waarmee zij zijn opgegroeid. Hiermee doelen zij vooral op mogelijkheden tot op vakantie gaan en het bezitten van een huis met voldoende kamers, maar ook het verrichten van culturele activiteiten. Ook dit zijn coping- en preventiemechanismen die zij hanteren.

Geen van de kinderen praat over een gemis van cultuurgoederen zoals Bordieu (1989) deze beschrijft, waarbij gedacht dient te worden aan schilderijen, boeken en muziekinstrumenten. Eerder geven zij aan alternatieve ‘cultuurgoederen’ te missen, met als gevolg dat zij niet bij de welvarende en gevestigde groep op school horen. Voorbeelden die zij zelf aankaarten zijn het bezitten van een (Apple) laptop, merkkleding of scooter. Evenals ervaren zij een gemis aan sport- en culturele activiteiten waarover zij niet durven te praten in angst hun ouders teleur te stellen. Hieruit blijkt dat de maatschappelijke participatie van deze kinderen wordt belemmerd als gevolg van het opgroeien met financiële problematiek. Hierdoor is het mogelijk te stellen dat zij zeker gevoelens van normen en waarden ervaren in hun culturele vorming als gevolg van het opgroeien in een huishouden met problematische schulden, enkel niet volledig zoals Bourdieu (1989) deze wellicht beschrijft. Manieren waarop deze kinderen hiermee omgaan zijn variërend van het minachten van de gevestigde groep tot jaloezie die de overhand neemt.

De mate waarin het behalen van een maatschappelijk gewaardeerd diploma’s belangrijk wordt gevonden verschilt per gezin, maar niet in het gezin. Zo bespreekt geen enkel kind van het gezin De Bruin het belang van het halen van diploma’s, waar alle andere gezinnen dit wel doen. Kenmerkend is dat de oudste kinderen van de andere gezinnen zich veelal bekommeren om de educatieve toekomst van hun jongere broertjes of zusjes; ook hier speelt het nemen van de ouderlijke verantwoordelijkheid een belangrijke rol. Ook de wil om hard te werken om deze diploma’s te halen is een terugkerend thema, en daarbij het concept van forward looking. Deze kinderen hechten een groot belang aan het vergaren van deze diploma’s om aan zichzelf – en de wereld om zich heen – te kunnen bewijzen dat zij, ondanks de situatie waarin zij zijn opgegroeid en de daarbij horende gevoelens van gemis, wel degelijk in staat zijn tot het behalen van diploma’s die ook hun leeftijdsgenoten kunnen halen. Dit is belangrijk omdat dit een essentieel preventiemechanisme is, waarin zij overtuigd zijn niet hetzelfde pad te bewandelen als hun ouders hebben gedaan.

Concluderend is het mogelijk om te stellen dat het opgroeien in een huishouden met problematische schulden bij de meeste gezinnen en kinderen invloed heeft op de culturele vorming en de daarbij gehanteerde coping mechanismen. Wanneer wordt gekeken naar preventiemechanismen blijkt zelfs dat, in tegenstelling tot de aanname vanuit de literatuur, deze kinderen vastberaden zijn om een ander pad te bewandelen dan

hun ouders en te zorgen dat zij in hun toekomst niet met problematische schulden te maken krijgen. Met hun houding en gedrag spelen zij actief in op de situatie waarin zij opgroeien.

Hoofdstuk 6: Discussie en beleidsadviezen

In dit hoofdstuk wordt gereflecteerd op sterke en zwakke punten uit dit onderzoek middels een discussie. Tevens worden er suggesties voor vervolgonderzoek gedaan. Vervolgens worden de beleidsadviezen op basis van dit onderzoek toegelicht, om antwoord te geven op de derde hoofdvraag.

6.1 Discussie en mogelijkheden vervolgonderzoek

Het gesprek aangaan met kinderen betreft een andere aanpak dan wanneer het gesprek aan wordt gegaan met volwassen mensen. Kinderen hebben een kortere spanningsboog, praten niet altijd graag over hun persoonlijke problemen en sluiten zich relatief snel af van mensen die zij niet kennen. Deze punten bij elkaar zijn enkele voorbeelden van waarom onderzoek doen waarbij kinderen betrokken zijn aanvullend lastig is. Desalniettemin is het gelukt: de gezinnen zijn gevonden en de kinderen hebben deelgenomen aan het onderzoek, evenals hun ouders. Echter is hiervoor wel, zoals in de methodesectie al is besproken, gebruik gemaakt van het eigen sociale netwerk van de onderzoeker. Hierdoor is representativiteit, waar dit al lastig is voor kwalitatief onderzoek in het algemeen, nog lastiger voor dit specifieke onderzoek. Aan de andere kant is er in dit onderzoek gekozen voor een analyse met zowel inductieve als deductieve elementen, waarbij de door de theorie geïnformeerde concepten zijn aangevuld door de data, gegeven door de respondenten. In combinatie met het kwalitatieve karakter geeft dit meer inzicht in achterliggende mechanismen en de complexiteit van het fenomeen (Van der Hoek, 2005). Hierdoor verschaft dit een diepgaander antwoord op de vraag waarom kinderen bepaalde coping mechanismen hanteren en welke gevolgen dit heeft voor hun culturele vorming.

Doordat dit onderzoek gestuurd wordt door de data zijn er vanzelfsprekend vooraf vastgestelde verwachtingen die niet overeenkomen met de data. Zo was de verwachting vanuit de theorie dat kinderen zich buitengesloten zouden voelen door het niet hebben van cultuurgoederen, waar uit de praktijk blijkt dat deze cultuurgoederen geheel anders geïnterpreteerd moeten worden, namelijk in de vorm van dure laptops en scooters. Hierdoor is er nieuwe kennis gecreëerd met dit onderzoek die vooraf nog niet aanwezig was. Anderzijds is het belangrijk om gegevens van de kinderen in oogschouw te nemen.

Zo zijn een aantal respondenten jonger dan tien jaar en ondanks dat de onderzoeker geruime tijd als docent leerzaam is geweest, is zij niet pedagogisch geschoold. Een vervolgonderzoek verricht door pedagogen die daadwerkelijk gestudeerd hebben om met kinderen om te gaan zou dan ook wenselijk zijn voor de betrouwbaarheid van de resultaten.

Een praktisch onmogelijk te overbruggen feit wanneer men wilt spreken met mensen in een situatie van problematische schuld is dat zij voor onderzoek ‘moeilijk bereikbaar’ zijn. Zo blijkt het zelfs voor de Nationale Ombudsman moeilijk om een groep respondenten te vinden die bereid is te praten over hun omstandigheden, vanwege de trots en schaamte die zij hebben, gecombineerd met het taboe dat op dit onderwerp ligt. Wegens de toegevoegde moeilijkheidsgraad wanneer kinderen deelnemen aan onderzoek was de verwachting dat dit nagenoeg onmogelijk zou zijn. Echter is het gelukt, niet op de laatste plaats vanwege een al aanwezige vertrouwensband met de kinderen. Door veel tijd te spenderen, met ze te spelen en activiteiten te verrichten – naast het gegeven dat de onderzoeker zelf een relatief jonge vrouw is – lijkt het zo te zijn dat de kinderen en de onderzoeker op een gelijk niveau terecht zijn gekomen. Aan de andere kant is het onmogelijk te negeren dat de onderzoeker een Nederlandse vrouw is, die zich niet hoeft aan te passen aan het beeld van de dominante cultuur. Er wordt mij niet gevraagd om te spreken namens mijn hele etnische groep (Wekker, 1998). De etnische kenmerken van de respondenten zijn in dit onderzoek bewust onderbelicht. Echter zou voor vervolgonderzoek dit aspect in oogschouw moeten worden genomen. Tevens wordt om het verschil tussen de onderzoeker en de groep respondenten zo klein mogelijk te maken, voor vervolgonderzoek een participierend onderzoek geadviseerd. Hierbij moet gedacht worden aan het daadwerkelijk geruime tijd spenderen met de groep respondenten, om hen op een dieper niveau te leren kennen, gedurende een periode van minstens een aantal jaar.

6.2 Beleidsadviezen

Een belangrijk onderdeel van dit onderzoek is een antwoord geven op de beleid adviserende hoofdvraag: op welke wijze houdt het bestaande instrumentarium op armoedebestrijding in Amsterdam rekening met een gezinssituatie met kinderen als onderdeel van het huishouden, in het bijzonder het instrumentarium rond schuldhulpverlening om participatie, brede toegang én maatwerk te bevorderen, en welk

advies ter verbetering zou hierover kunnen worden gegeven op basis van dit onderzoek? In dit onderdeel komen twee centrale beleidsadviezen aan bod, gebaseerd op de empirische bevindingen.

6.2.1 De mismatch verkleinen

Uit dit onderzoek blijkt dat het bestaande instrumentarium rondom armoede en schuldhulpverlening in Amsterdam niet voldoende aansluit op wat kinderen die opgroeien met problematische schulden nodig hebben. Dit onderzoek poogt via een *gap-analyse* (Verschuren & Doorewaard, 2010) inzicht te verkrijgen in een mogelijke mismatch tussen wat kinderen die opgroeien in een huishouden met problematische schulden nodig hebben, de gewenste situatie, en het daarop aansluitende instrumentarium, de bestaande situatie. Deze mogelijke mismatch komt gedeeltelijk voort uit het gebrek aan een beleid dat zich focust op kinderen die specifiek opgroeien in een huishouden met problematische schulden. Wel is er in Amsterdam het concept van de Stadspas, waarbij een integrale aanpak van armoede centraal staat in door het wegnemen van financiële belemmeringen te combineren met onderwijs, sport, cultuur en de gezondheidszorg (Gemeente Amsterdam, 2017). Op basis van de empirische bevindingen blijkt echter dat de Stadspas onvoorziene gevolgen heeft, ondanks de goede intenties van dit beleid:

Mevrouw De Zwart: *“Ik heb geen computer nee. Vaak maakt hij [zoon] schoolopdrachten op school.”*

Interviewer: *U kunt via de Stadspas ook een laptop aanvragen voor uw zoon.*

Mevrouw De Zwart: *“Ja, dat klopt. Maar dan krijg je iets van 150 euro erbij voor een internet abonnement. Weet je hoeveel maanden je daarmee kan internetten? Drie. Dan kan ik drie maanden internet betalen voor mijn kind. En daarna zit er een rekening van 50 euro per maand bij. Dat heb ik toch niet? Dus dan laat ik het maar.”*

Uit bovenstaande citaat blijkt dat er ook onbedoelde gevolgen zijn van het beleid. Zo probeert de Stadspas inclusie te bevorderen en participatie in het onderwijs te creëren

waar in wijze het voor de schuldenaar moeilijker wordt gemaakt om daadwerkelijk uit de situatie van schuld te komen. Dit maakt de drempel om deze laptop aan te schaffen zo hoog, dat voorbij gegaan wordt aan het doel: een laptop als hulpmiddel voor een kind. Dit is kwalijk, omdat de zoon van mevrouw De Zwart daadwerkelijk aangeeft een laptop te willen hebben in zijn interview. Als de gemeente meer aandacht zou hebben voor het verzorgen van leer- en hulpmiddelen zoals de burger deze ziet, zou middels adequaat beleid het toekomstperspectief van het kind verbeterd kunnen worden. Dit is belangrijk, omdat uit het resultatenhoofdstuk naar voren komt dat deze kinderen uit zichzelf gefocust zijn op hun toekomst. Als de gemeente mogelijke belemmeringen hiervoor wegneemt, sluit het beleid enerzijds beter aan op zij die hier gebruik van maken, en hebben deze kinderen anderzijds meer mogelijkheden om hun eigen toekomst vorm te geven.

Het beleid gericht op maatschappelijke participatie van kinderen bevat op dit moment waardevolle elementen die met name aangrijpen op de wijze waarop kinderen hun geobjectiveerde staat ervaren. Het beleid zou met name op de andere twee dimensies van ervaring rondom de geobjectiveerde staat en geïnstitutionaliseerde staat, meer kunnen inspelen op de lange termijn behoeftes van deze kinderen. Een manier om dit mogelijk te maken is bijvoorbeeld door hen te helpen met het vinden van bijbaantjes en stages, of de toegankelijkheid van leermiddelen te bevorderen. De implementatie hiervan is mogelijk realiseerbaar door als gemeente een samenwerking aan te gaan met bedrijven die reeds als doelstelling hebben jongeren te linken aan (bliksem)stages, om op deze manier hun arbeidsmarktperspectief te vergroten. Een voorbeeldorganisatie is JINC. Middels het aangaan van deze samenwerking zullen de kosten geminimaliseerd worden terwijl de positieve uitkomst in naam van de gemeente zal zijn. Echter zal de implementatie van advies een lange termijn project zijn. Wellicht is samenwerking opzetten in de vorm van een pilot een goede manier om te onderzoeken of de gemeente en dit soort bedrijven in de toekomst meer kunnen samenwerken.

Een andere manier om het bestaande beleid te verbeteren is door als gemeente het gesprek aan te gaan met haar burgers. Het feit dat beleid onbedoelde effecten heeft is een gevolg waar de gemeente logischerwijs niet bij stilstaat, ondanks dat zij wel probeert rekening te houden met een gezinssituatie middels de erkenning van mpg's. De gemeente – maar ook de wetenschap – spreekt over een 'moeilijke doelgroep' waar het in feite gaat om communicatie. Dit implementeren is mogelijk door de wijk in te gaan, deel te nemen aan huisbezoeken en in gesprek te gaan met wijkteams. Dit is van toegevoegde waarde

als het gaat om het bereiken van burgers (Nationale Ombudsman, 2018). Echter zitten hier kosten aan verbonden; immers moeten ambtenaren worden ingezet om deel te nemen aan deze activiteiten. Deze kosten wegen echter niet op tegen de baten die hier mogelijk uit komen. De effecten van dit beleid zullen wellicht pas op de lange termijn zichtbaar zijn. Echter is het uitsluitend informeren via de website of inwoners naar het stadsdeelkantoor laten komen is een onnodige en te hoge drempel die het ontvangen van feedback van degene die het daadwerkelijk aangaat, verhogen. Het hierop geformuleerde beleidsadvies is dan ook horizontale gespreksavonden te organiseren, waarbij de gemeente niet op een hiërarchische wijze praat met haar burgers, maar daadwerkelijk als een gelijke naar hen luistert.

6.2.2 Brede toegang en maatwerk bevorderen

Het algemene uitgangspunt van de Wet gemeentelijke schuldhulpverlening blijkt een brede toegang tot de schuldhulpverlening te zijn waarin aandacht bestaat voor de persoonlijke situatie van mensen en waarbij geen groepen op voorhand worden uitgesloten (Nationale Ombudsman, 2018). Hierbij geeft de Nationale Ombudsman het advies dat burgers van gemeentes mogen verwachten dat deze voldoende oog heeft voor het belang van de burger. Bovendien stelt hij dat de belangen van de schuldeiser én de individuele omstandigheden van de schuldenaar altijd moeten worden meegenomen. Als gevolg hiervan moet er altijd een individuele afweging worden gemaakt wat inhoudt dat maatwerk onvermijdelijk is. Idealiter zou brede toegang en maatwerk niet alleen de standaardmaat moeten zijn in de schuldhulpverlening, maar in het algemene sociaal beleid om de sociale participatie van kinderen die opgroeien in een huishouden met problematische schulden te bevorderen. Dit advies wordt dan ook gegeven in dit onderzoek. Het rendement hiervan wordt geïllustreerd aan de hand van het volgende citaat:

.....

Mevrouw De Zwart: *“Wat ik dan ook denk, mensen die zich schamen voor hun geldsituatie. Het is allemaal ook geen pretje. En dan moet je met die pas rondlopen heel de dag. Overal laten zien, het is alsof je een stempel op je kop hebt met: ik ben arm, heb schulden. Terwijl veel mensen volgens mij juist niet zielig gevonden willen worden, die willen werken. Dat is dan toch niet slim bedacht van ze.”*

.....

Dit citaat laat zien dat trots voor deze vrouw een belangrijk drempel is, waar naar haar gevoel geen rekening mee wordt gehouden door het gemeentelijk beleid. Ondanks dat dit wederom over het concept van de Stadspas gaat, laat dit citaat zien dat de toegang tot dit beleid niet breed genoeg is: zij ervaart namelijk in haar omgeving dat voor haar gelijken de drempel te hoog is. Door echter met haar in gesprek te gaan is het mogelijk het beleid aan te passen om de wensen van zij die dit beleid ervaren. De belemmering van trots voor schuldhulpverlening – maar ook het vragen van hulp in het algemeen – is iets wat men vaak terugziet in onderzoek naar financiële problematiek¹⁸. In dit geval zegt wat deze vrouw wilt dus iets over wat meer mensen in haar situatie willen. Wanneer er dus meer aandacht wordt besteed aan de persoonlijke situatie van mensen middels het leveren van maatwerk, verwezenlijkt dit uiteindelijk de in brede zin toegankelijkheid van het beleid.

Hiernaast is het van belang om de grens voor het recht hebben op voorzieningen gericht op het bestrijden van financiële problematiek een andere insteek te geven. Op dit moment wordt de grens op 120% van het wettelijk sociaal minimum getoetst. Hierbij worden de vaste lasten van een huishouden echter niet meegerekend. Dit betekent dat het nu niet uitmaakt of een gezin uit één of zes kinderen bestaat, of hoe hoog de huur bijvoorbeeld is. Er wordt alleen gekeken naar het inkomen, niet naar de feitelijke financiële situatie waar een burger in zit. Dit is dan ook een heikel punt waar veel Amsterdammers tegenaan lopen (Ombudsman Metropool Amsterdam, persoonlijke communicatie, 2018), en laat zien dat er wederom niet wordt gekeken vanuit het perspectief van de schuldenaar. De grens voor het al dan niet in aanmerking komen voor aanvullende voorzieningen lijkt arbitrair. Effectiever zou zijn als er gekeken zou worden naar wat een gezin overhoudt, en niet enkel wat er binnenkomt. Hiernaast vallen veel voorzieningen onder de Stadspas, zoals het Jeugdsportfonds en het Jeugdcultuurfonds. Ondanks dat veel voorzieningen in natura worden aangeboden, betekent dit wel dat zodra deze pas wegvalt en een gezin niet langer recht heeft op deze voorzieningen, direct alle voorzieningen wegvallen. Dit is ook een punt waar veel Amsterdammers die te maken hebben met de Stadspas tegenaan lopen en een mogelijke oplossing zou zijn om per voorziening stapsgewijs te kijken, in plaats van alle voorzieningen onder één pas te laten vallen (ibid.). Wederom is een brede toegang en maatwerk de wens. Het kernwoord in dit beleidsadvies is dan ook communicatie. Hiermee wordt communicatie met de mensen

¹⁸ Deze conclusie komt onder andere naar voren in het *advisory report* van het vak Academic Professional, maar ook in bijvoorbeeld Kooy, G. (2013). Schuld Op Werkvloer. *Maatwerk*, 14(1), 27-28.

bedoelt die daadwerkelijk het beleid ervaren, maar bovenal communicatie met de kinderen, niet enkel om hun perspectief toe te lichten, maar vooral wat hun visie is op het huidige beleid.

De implementeerbaarheid van deze beleidsverandering vergt echter de nodige inspanning. Er moet onderzoek verricht worden naar hoe deze concepten en de Stadspas als geheel het best vormgegeven kan worden. Echter wegen ook hier de kosten niet op tegen de baten die er uit een goed gevormd beleid komen voor de samenleving als geheel. Concluderend is het mogelijk te stellen dat beide beleidsadviezen als focus hebben de waarde en kwaliteit van het bestaande beleid te verbeteren, zodat deze beter aansluiten op de wensen van zij dit gebruik maken van ditzelfde beleid. Ondanks dat de effecten pas op de lange termijn merkbaar zijn zullen deze effecten de kosten van het beleid overstijgen. Tevens zullen zij participatie, brede toegang én maatwerk bevorderen waar nodig. Wanneer er echter twijfels ontstaan bij de implementatie, is het verstandig om met betrokken partijen en vooral de burgers in gesprek te gaan over hun visie.

Hoofdstuk 7: Bibliografie

- Abramson, L. Y., Seligman, M. E., & Teasdale, J. D. (1978). Learned helplessness in humans: critique and reformulation. *Journal of abnormal psychology*, 87(1), 49.
- Baan, A., Louwes, K. & Oostveen, A. (2016). Evaluatierapport Wet gemeentelijke schuldhulpverlening. *Berenschot*. Verkregen op 20 juni, 2018, via https://www.socialevraagstukken.nl/wp-content/uploads/Evaluatierapport_Wet_gemeentelijke_schuldhulpverlening.pdf
- Babcock, E. & Ruiz De Luzuriaga, N. (2016). *Families Disrupting the Cycle of Poverty: Coaching with an Intergenerational Lens*. Boston: Economic Mobility Pathways. Verkregen op 1 juli, 2018, via http://s3.amazonaws.com/empath-website/pdf/EMPath-Families_Disrupting_the_Cycle_of_Poverty-Intergen-7-12-16.pdf
- Becker, G.S. (1964, 1993, 3rd ed.). *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bishop, I. D., Escobar, F. J., Karuppanan, S., Suwarnarat, K., Williamson, I. P., Yates, P. M., & Yaqub, H. W. (2000). Spatial data infrastructures for cities in developing countries: Lessons from the Bangkok experience. *Cities*, 17(2), 85-96.
- Bouchard, T. J. (2004). Genetic influence on human psychological traits a survey. *Current Directions in Psychological Science*, 13(4), 148-151
- Bourdieu, P., Passerton, J.C. de Saint Martin, M. (1965). Langage et rapport au langage dans la situation pédagogique in *Rapport Pédagogique et Communication*. The Hague: Mouton.
- Bourdieu, P., Passerton, J.C. (1977). Cultural Reproduction and Social Reproduction. pp. 487-511 in *Power and Ideology in Education*; edited by J. Karabel and A. H. Halsey. New York: Oxford University Press.

- Bourdieu, P. (1989). Economisch kapitaal, cultureel kapitaal, sociaal kapitaal. In: *idem, Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip*. Amsterdam: Van Genneep.
- Bowen, G.A. (2006). Grounded Theory and Sensitizing Concepts. *International Journal of Qualitative Methods*, 5 (3) 1-9.
- Bradshaw, J., Hoelscher, P., & Richardson, D. (2007). Comparing child well-being in OECD countries: Concepts and methods.
- Bryman, A. (2008). *Social Research Methods*. Oxford: Oxford University Press.
- Bryman, A. (2012). *Social research methods*. Oxford university press.
- Eijck, K. van., & Kraaykamp, G. (2009). De intergenerationele reproductie van cultureel kapitaal in belichaamde, geïnstitutionaliseerde en geobjectiveerde vorm. *Mens en maatschappij*, 84(2), 177-206.
- Elliot, A. J., & Thrash, T. M. (2002). Approach-avoidance motivation in personality: approach and avoidance temperaments and goals. *Journal of personality and social psychology*, 82(5), 804.
- Geers, M. (2017). SER-advies “Opgroeien zonder armoede”. *Sociaal Bestek*, 79(3), pp. 30-31.
- Gemeente Amsterdam (n.d.). Schuldhelpverlening Amsterdam. *Handboek schuldhelpverlening Amsterdam*. Verkregen op 20 juni, 2018, via <http://shvhandboek.nl/index.php>
- Gemeente Amsterdam. (2015). Amsterdam zijn we samen. *Aanvalsplan armoede Amsterdam*.
- Gemeente Amsterdam. (2017). Themanotitie Amsterdams Kindpakket. *Alle kinderen kansen bieden*.
- Gemeente Amsterdam. (2018). Pak je kans. *Extra's voor Amsterdammers met een krappe beurs*.
- Gilderbloom, J. I. (2008). *Invisible city: Poverty, housing, and new urbanism*. Texas: University of Texas Press.

- Graaf, P. D. (1985). Culturele hulpbronnen en schoolloopbanen in het lager onderwijs. *Mens en Maatschappij*, 60(4), 345-365.
- Greene, S., & Hogan, D. (Eds.). (2005). *Researching children's experience: Approaches and methods*. Sage.
- Guiaux, M., Roest, A., & Iedema, J. (2011). Voorbestemd tot achterstand? Verkregen op 2 april, 2018, via https://www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/Publicaties_2011/Voorbestemd_tot_achterstand
- Hoelscher, P. (2004). *A thematic study using transnational comparisons to analyse and identify what combination of policy responses are most successful in preventing and reducing high levels of child poverty*. Brussels: European commission.
- Horgan, G. (2007). *The impact of poverty on young children's experience of school*. Joseph Rowntree Foundation. Verkregen op 4 april, 2018, via <http://www.most.ie/webreports/Fatima%20reports/School/poverty-childrenschooljrf.pdf>
- Houtman, D. (1996). Cultureel kapitaal, sociale stratificatie en onderwijsoriëntatie. *Sociologische gids*, 43(6), 413-434.
- James, A., Jenks, C. and Prout, A. (1998). *Theorizing Childhood*, Cambridge: Polity Press.
- Kalverboer, M. (2017). Alle kinderen kansrijk. Het verbeteren van de ontwikkelingskansen van kinderen in armoede. *Kinderombudsvrouw*.
- Klijnsma, J. (2010). Het geven aan gemeenten van de verantwoordelijkheid voor schuldhulpverlening (Wet gemeentelijke schuldhulpverlening). *Vergaderjaar 2009-2010, Tweede Kamerstuk 32291 nummer 3*. Verkregen op 20 juni, 2018, via <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32291-3.html>
- Levering, B. (2011). 'We zien armoede te weinig als psychologisch probleem: Interview Dr. Erik Snel, socioloog en armoedeonderzoeker aan de Rotterdamse Erasmusuniversiteit', in: 'Pedagogiek in Praktijk' (IP), nr. 11, februari 2011.

- Luby, J., Belden, A., Botteron, K., Marrus, N., Harms, M. P., Babb, C. & Barch, D. (2013). The effects of poverty on childhood brain development: the mediating effect of caregiving and stressful life events. *JAMA pediatrics*, 167(12), 1135-1142.
- Madern, T., & Van der Schors, A. (2012). Kans op financiële problemen. Verkregen op 25 juni, 2018, via <https://www.nibud.nl/wp-content/uploads/Rapport-2012-kans-op-financiele-problemen.pdf>
- Mensah, F. K., & Kiernan, K. E. (2010). Gender differences in educational attainment: influences of the family environment. *British Educational Research Journal*, 36(2), 239-260.
- Montgomery, M.R. (2008). The urban transformation of the developing world. *Science*, 319(5864), 761-764.
- National Children's Bureau (n.d.). *Guidelines for research*. London: National Children's Bureau.
- Nationale Ombudsman. (2016). Burgerperspectief op schuldhulpverlening. *Een onderzoek naar de ervaringen van burgers met gemeentelijke schuldhulpverlening*. Verkregen op 20 juni, 2018, via https://www.nationaleombudsman.nl/system/files/onderzoek/Rapport%202016-050%20Burgerperspectief%20op%20Schuldhulpverlening_0.pdf
- Nationale Ombudsman. (2018). Een open deur? *Een onderzoek naar de toegang tot schuldhulpverlening*. Verkregen op 20 juni, 2018, via <https://www.nationaleombudsman.nl/system/files/bijlage/Een%20open%20deur.pdf>
- Okulicz-Kozaryn, A. (2017). Unhappy metropolis (when American city is too big). *Cities*, 61, 144-155.
- Ombudsman Metropool Amsterdam. (2018). *Persoonlijke communicatie*.
- Onderzoek, Informatie & Statistiek. (2015). Gemeente Amsterdam. *Amsterdamse armoedemonitor 2014 deel 2*.

- Panteia. (2015). *Huishoudens in de rode cijfers 2015. Over schulden van Nederlandse huishoudens en preventiemogelijkheden*. Zoetermeer: Panteia.
- Pragt, H. (2018). Eerst de mens, dan pas de schulden. *Dagblad van het Noorden*. Verkregen op 28 maart, 2018, via <http://www.dvhn.nl/Meningen/Opinie-Eerste-de-mens-dan-pas-de-schulden-22851083.html>
- Rebollo, I., & Harris, J.R. (2008). 'Persoonlijkheid: onderzoek naar erfelijkheid met hulp van tweelingen'. In: Boomsma, D. (red) *Tweelingen onderzoek. Wat meerlingen vertellen over de mens*. Amsterdam: vu Uitgeverij.
- Sarti, S. (2017). *Child participation in a context of poverty in a wealthy Western nation* (Academisch proefschrift). Verkregen op 12 februari, 2018, via <http://dare.uvu.nl/bitstream/handle/1871/55422/complete%20dissertation.pdf?sequence=6&isAllowed=y>
- Sharpe, J. P., Martin, N. R., & Roth, K. A. (2011). Optimism and the Big Five factors of personality: Beyond neuroticism and extraversion. *Personality and Individual Differences*, 51(8), 946-951.
- Silverman, D. (2015). *Interpreting qualitative data*. Sage.
- Snel, E., Hoek, van der, T. & T. Chessa (2001). *Kinderen in armoede*. Den Haag: Koninklijke van Gorcum BV.
- Steenssens, K., Aguilar, L., Demeyer, B., & Fontaine, P. (2008). *Kinderen in armoede. Status quaestionis van het wetenschappelijk onderzoek voor België*.
- Swartz, D (1997). *Culture & Power: The Sociology of Pierre Bourdieu*. Chicago: The University of Chicago Press
- Tiemeijer, W. (2016). *Eigen schuld?. Een gedragswetenschappelijk perspectief op problematische schulden*. Amsterdam University Press.
- Topor, A., Andersson, G., Denhov, A., Holmqvist, S., Mattsson, M., Stefansson, C. G., & Bülow, P. (2014). Psychosis and poverty: coping with poverty and severe mental illness in everyday life. *Psychosis*, 6(2), 117-127.

- Trommel, W. A. (2009). Gulzig bestuur. Verkregen op 26 juni, 2018, via <http://dare.ubvu.vu.nl/bitstream/handle/1871/15359/Oratie?sequence=1>
- Ungar, M. (2015). Practitioner review: diagnosing childhood resilience—a systemic approach to the diagnosis of adaptation in adverse social and physical ecologies. *Journal of child psychology and psychiatry*, 56(1), 4-17.
- Van den Berg, M. (2008). Tussen vertrouwen en wantrouwen: relaties met respondenten: methodologische overwegingen in onderzoek naar sociaal kapitaal van Marokkaanse vrouwen. *KWALON*, 13(2), 30-36.
- Van der Hoek, T. (2005). *‘Through children’s eyes, an initial study of children’s personal experiences and coping strategies growing up poor in an affluent Netherlands’*. Florence: Unicef Innocenti Working paper No. 2005-05.
- Verschuren, P., Doorewaard, H., & Mellion, M. J. (2010). *Designing a research project* (Vol. 2). The Hague: Eleven International publishing house.
- Vrooman, C., Soede, A., Dirven, H. J., & Trimp, R. (2007). *Armoedemonitor 2005*. Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vukasoviü, T., & Bratko, D. (2015) Heritability of personality: A meta-analysis of behavior genetic studies. *Psychological bulletin*, 141(4), 769.
- Walker, C. M. (1996). Financial management, coping and debt in households under financial strain. *Journal of Economic Psychology*, 17(6), 789-807.
- Wekker, G. (1998). Gender, identiteitsvorming en multiculturalisme. Notities over de Nederlandse multiculturele samenleving. In: K. Geuijen (red.). *Multiculturalisme*. Utrecht: Lemma.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. (2017). *Weten is nog geen doen. Een realistisch perspectief op zelfredzaamheid*.
- Wilde, C. de (2008). Individual and institutional determinants of multidimensional poverty: A European comparison. In: *Social Indicators Research*, jg. 86, pp. 233-256.

Zuithof, M., Mateman H. & Verweij, S. (2016). Wat werkt bij schuldhulpverlening? *Movisie, kennis en aanpak sociale vraagstukken*. Verkregen op 20 juni, 2018, via <https://gemeenten.movisie.nl/sites/default/files/2017-02/Wat-werkt-bij-schuldhulpverlening.pdf>

Hoofdstuk 8: Appendix

8.1 Matrixtabellen

Familie De Bruin

	Parentificatie	Vrijetijds besteding	Willen werken	Omgang situatie	Acceptatie	Hoop & toekomstbeeld
Belichaamde staat	X		X	X		X
Geobjectiveerde staat				X		
Geinstitutionalis eerde staat						

Familie De Wit

	Parentificatie	Vrijetijds besteding	Willen werken	Omgang situatie	Acceptatie	Hoop & toekomstbeeld
Belichaamde staat	X		X	X	X	
Geobjectiveerde staat		X		X	X	X
Geinstitutionalis eerde staat	X		X			X

Familie De Zwart

	Parentificatie	Vrijetijds besteding	Willen werken	Omgang situatie	Acceptatie	Hoop & toekomstbeeld
Belichaamde staat	X	X	X			X
Geobjectiveerde staat		X		X		
Geinstitutionalis eerde staat			X			X

Familie De Groen

	Parentificatie	Vrijetijds besteding	Willen werken	Omgang situatie	Acceptatie	Hoop & toekomstbeeld
Belichaamde staat	X	X	X		X	X
Geobjectiveerde staat	X					X
Geinstitutionalis eerde staat	X		X			X

8.2 Topiclijsten

Topic lijst – interviews met kinderen

Notities voor mezelf

LSD: luisteren, samenvatten, doorvragen

Wat respondent vertelt tussentijds samenvatten. Heb ik het goed begrepen?

Nadenken over het te verwachten antwoord. Hierop inspelen.

Antwoord hebben voor als de vraag onduidelijk is. Wat bedoel ik hiermee? Voorbeelden.

Introductie

- Stel op gemak. Leg uit wat je doet – interesse in leven, hoe zij opgroeien. Ben zelf juf bij een buurthuis. Creëer vertrouwen – geen test wat goed of fout kan, maar oprechte interesse in hoe zij denken over bepaalde onderwerpen.
- Onderzoek naar verschillende manieren van opgroeien: op welke manier verschilt de manier waarop jij groot wordt met de manier waarop andere kindjes groot worden?
- De antwoorden zullen alleen gebruikt worden voor mijn afstuderen. Verder niet – duidelijk maken aan ouder. Antwoorden zullen ook geanonimiseerd worden.
- Als je iets niet wilt vertellen of het spannend vindt dan hoef je geen antwoord te geven. Ook kan ouder aanwezig zijn bij interview – dit van te voren afspreken.
- Het interview wordt opgenomen, zodat ik het kan uittypen. Hierna wordt de opname verwijderd.

----- START VRAGENLIJST -----

Algemene vragen

- ❖ Leeftijd, geslacht, regio (zelf invulling geven)
- ❖ Heb je broertjes of zusjes? Hoe oud zijn zij?
- ❖ Zijn je ouders bij elkaar?
 - Zo nee, woon je bij je moeder of vader?
- ❖ Op welke school zit je op dit moment?
 - Welke klas en niveau doe je?

Belichaamde staat

(Geletterdheid, culturele kennis, competenties verbonden met persoon)

- ❖ Wat wil je later worden? Wat wil je studeren?
- ❖ Heb je een goede band met je ouders?
 - Op welke manier wel/niet? Wat is goed en wat kan beter?
- ❖ Als je iemand moet noemen die voor jou een voorbeeld is, wie dan?
 - Waarom?
 - Wat heb je geleerd van deze persoon/zou je kunnen leren?
- ❖ Werken je ouders? Zo ja, wat voor werk doen zij?
 - Zijn je ouders vaak thuis?

Geobjectiveerde staat

(Tastbare zaken, sport/culturele attributen)

- ❖ Wat doe je graag in je vrije tijd, na school?
 - Zijn er dingen die liever (niet) zou willen doen?
- ❖ Als je een hobby zou moeten noemen, welke is dat dan?
- ❖ Ga je wel eens naar de bioscoop? Gaan jullie wel eens op vakantie?
 - Ben je wel eens niet mee op schoolreisje geweest?
- ❖ Ben je populair op school/val je erbuiten?
 - En als je buiten gaat spelen?
- ❖ Wat is het meest ingrijpende dat bij jou thuis gebeurd is?

Opgroeien met problematische schulden

(Schoolspullen, eten, kleding)

- ❖ Heb je het gevoel dat andere kinderen op school dingen hebben die jij niet hebt?
 - Zo ja, wat dan (bijv. materieel)?
- ❖ Krijg je wel eens zakgeld? Zo ja, hoe vaak?
- ❖ Heb je een bijbaantje?
- ❖ Wat zou je als eerste veranderen als je veel geld had?
- ❖ Praten je ouders wel eens met je over geld?
 - Zo ja, waar gaat het dan over?
 - Maak jij je hier wel eens zorgen over?
 - Als je graag iets wilt hebben dat geld kost, vraag je dit dan aan je ouders?
 - Heb je wel eens ruzie met je ouders over geld?
- ❖ Waar maak jij je wel eens zorgen over thuis?
- ❖ Praat je met je vrienden wel eens over je thuissituatie?

- En met andere volwassenen?
- ❖ Heb je wel eens het gevoel dat jouw ouders minder geld hebben dan andere ouders?
 - Hoe merk je dit? En hoe denk je dat dit komt?
- ❖ Wat vind je het allerleukst thuis? Waar haal je de meeste motivatie uit?

Actuele voorzieningen/culturele behoeftes

(Stadspas, scholierenvergoeding)

- ❖ Ken jij de Stadspas?
 - Via wie/wat zijn jullie hiermee in aanraking gekomen?
 - JCF/JSF?
- ❖ Weet je voor wat jullie dit gebruiken?
- ❖ Als je kon kiezen, wat zou je dan willen dat de Stadspas mogelijk maakt?
 - Wat vind je het leukst aan de Stadspas? En het minst leuk?
- ❖ Als je andere kinderen met weinig geld tips mag geven, wat zou je dan zeggen?
 - Hoe zou jij andere kinderen helpen als jij de baas zou zijn?
- ❖ Als je de gemeente een tip mag geven, wat zou dat dan zijn?
- ❖ Wat is je grootste droom?
 - Wat denk je dat je nodig hebt om dit te bereiken?
 - Wat kan de gemeente doen om je hierbij te helpen?

Einde

Zijn er nog dingen die je graag wilt zeggen? Of dingen waarvan je het belangrijk vindt om nog even over te praten?

Topic lijst – interviews met ouders

Notities voor mezelf

LSD: luisteren, samenvatten, doorvragen

Wat respondent vertelt tussentijds samenvatten. Heb ik het goed begrepen?

Nadenken over het te verwachten antwoord. Hierop inspelen.

Antwoord hebben voor als de vraag onduidelijk is. Wat bedoel ik hiermee? Voorbeelden.

Introductie

- Stel op gemak. Leg uit wat je doet – interesse in leven, hoe kinderen opgroeien. Ben zelf juf bij een buurthuis. Creëer vertrouwen.
- Onderzoek naar verschillende manieren van opgroeien: op welke manier verschilt de manier waarop uw kinderen wordt met de manier waarop andere kinderen opgroeien?
- De antwoorden zullen alleen gebruikt worden voor mijn afstuderen. Verder niet – duidelijk maken. Antwoorden zullen ook geanonimiseerd worden.
- Het interview wordt opgenomen, zodat ik het kan uittypen. Hierna wordt de opname verwijderd.
- Vraag of ouder de resultaten wilt zien? Indien ja, goed gegevens noteren.
- Vraag of zij nog andere mensen kennen die ik misschien kan interviewen (ouders en kinderen)?

----- START VRAGENLIJST -----

Algemene vragen

- ❖ Leeftijd, geslacht, regio (zelf invulling geven)
- ❖ Hoeveel kinderen heeft u?
- ❖ Woont u samen met uw partner?
 - Zo nee, wat is de reden/duur?
- ❖ Heeft u op dit moment betaald werk?
 - Zo ja, wat voor werk doet u?
 - Zo nee, op welke manier dan inkomsten? En in het verleden?
- ❖ Wat is uw hoogst voltooide opleidingsniveau?

Thuisituatie

- ❖ Kunt u mij iets meer vertellen over uw financiële situatie?
- ❖ Heeft u het gevoel dat uw kinderen iets tekort komen?
 - Eten/drinken, gevarieerd?
 - Vaste lasten of andere rekeningen?
 - Kleding?
 - Zorg (dokter)?
- ❖ Ervaart u moeite met het betalen van schoolkosten?
 - Schoolreisjes?
 - Schoolspullen (boeken, laptop)
- ❖ Ervaart u door uw geldsituatie meer stress?
 - Hoe voelt u zich hierover?
 - Heeft u het met uw kinderen wel eens over geld?
 - Heeft u het gevoel dat de situatie effect heeft op uw kinderen?
 - Heeft u het gevoel dat u uw kinderen genoeg aandacht geeft (quality time)?
- ❖ Denkt u dat uw kinderen hierdoor zelfstandiger zijn dan leeftijdsgenootjes?
- ❖ Gaan jullie wel eens naar de voedselbank?
- ❖ Heeft u het gevoel dat uw kinderen op school buiten de boot vallen?

Vergaring cultureel kapitaal

- ❖ Zitten uw kinderen op les (muziek, sport)?
 - Periodiek?
- ❖ Gaan jullie wel eens op vakantie/uitstapjes/bioscoop/zwemmen?
 - Periodiek?
- ❖ Wie denkt u dat voor uw kinderen als rolmodel fungeert?
- ❖ Heeft uw kinderen vaak vrienden over?
 - Of meer buiten/bij andere kinderen?

Actuele voorzieningen

- ❖ Bent u bekend met de Stadspas?
 - Zo ja, van welke voorzieningen maakt u gebruik (JSF , JCF)?
 - Hoe bevalt dit (moeilijk/makkelijk)?
 - Hoe bent u bij de Stadspas terechtgekomen?
 - Zijn er voorzieningen die u mist?
- ❖ Kent u de scholierenvergoeding?

- Waar gebruikt u dit voor (schoolspullen, boeken, sportkleding, muziekles etc.)?
- ❖ Als u een tip zou kunnen geven aan de gemeente, wat zou dat dan zijn?
 - Voor mensen in uw situatie?
- ❖ Als u andere gezinnen een tip zou kunnen geven, wat zou dat dan zijn?

Einde

Zijn er nog dingen die u graag kwijt wilt? Of dingen waarvan u deze belangrijk vindt, maar ik ze gemist heb?

8.3 Overzicht van afkortingen conceptueel kader

Afkorting	Volledig
Wgs	Wet gemeentelijke schuldhulpverlening
GKA	Gemeentelijke Kredietbank Amsterdam
Mpg	Multi-problematische gezinnen
Wsm	Wettelijk sociaal minimum
JSF	Jeugdsportfonds
JCF	Jeugdcultuurfonds

8.4 Codeerschema

Familiecode	Subcodes	Quotes
Parentificatie	Parentificatie	28
	Familiodynamiek	10
	Denkt na over geld	3
	Bescherming	1
	Zorgt voor moeder	2
Vrijtijdsbesteding	Buiten zijn	34
	Niet thuis	26
	Vrienden	21
	Lezen	2
	Zwemmen	3
	Gamen	2
	Willen werken	Zelfredzaam zijn
Ouders helpen		14
Eigen spullen kopen		2

Omgang situatie	Zwijgen/niet zeuren/niet opvallen	26
	Jaloezie	20
	Zorgen maken	14
	Buurtvrienden	1
	Terug pesten	2
Berusting situatie	Acceptatie	16
Hoop & toekomstbeeld	Positief toekomstbeeld	21
	Positieve vorming	36
	Band met moeder/zusjes	2
	Sterk karakter	4
Stadspas	JSF/JCF	14
	Laptop	6
	Familie activiteiten	4
	Te opzichtig	6
